עריכה:
איתן ברונשטיין, עומר אגבריה.

הפקה:
עמותת זוכרות (ע״ר 58-038-952-6)

איסוף חומר וכתיבה:
עומר אגבריה, סרגיי סנדלר, ספא אבו רביעה

עיצוב כריכה:
טליה פריד

מפה בכריכה אחורית:
סלמן אבו סיטה

צילומים:
שוהם יוגב, סרגיי סנדלר,
www.palestineremembered.com

ראיונות וצילומי וידאו:
רנין ג׳רייס

תמלול:
רנין ג׳רייס

תרגום:
עומר אגבריה

סיוע בארגון הסיור והראיונות:
סלימאן אבו עבייד

גרפיקה:
רהאדה שביטה

הדפסה:
דפוס כחיל - רמלה

تحرير:
إيتان برونشطاين، عمر اغبارية

إصدار:
جمعية «ذاكرات» (ج.م ٥٨-٠٣٨-٩٥٢-٦)

جمع المادة والكتابة:
عمر اغبارية، سرجييه سندلر، صفاء أبو ربيعة

تصميم الغلاف:
طاليا فريد

خريطة الغلاف الأخير:
سلمان أبو ستة

الصور:
شوهم يوجاف، سرجييه سندلر،
www.palestineremembered.com

مقابلة اللاجئين وتصوير فيديو:
رنين جريس

تحرير المقابلات:
رنين جريس

ترجمة:
عمر اغبارية

مساعدة في تنظيم الزيارة والمقابلات:
سليمان أبو عبيّد

تصميم:
رهادة شبيطة

طباعة:
مطبعة كحيل - الرملة

יולי 2006 تموز

הקדמה

בית ישן ובניה חדשה בבאר שבע
بيت قديم وبناء حديث في بئر السبع

ביר א-סבע הוקמה ע״י האימפריה העות׳מאנית בתחילת המאה ה-20. עיר מודרנית קטנה שגודלה לא עלה מעל ל-7,000 נפש. גרו בה סוחרים מעזה ומחברון, מוסלמים, יהודים, נוצרים, דרוזים, בדואים ועוד.

ביר א-סבע היתה מחוץ לגבולות תכנית החלוקה של האו״ם מנובמבר 1947 ובכל זאת נכבשה ע״י ישראל. זה קרה במסגרת ״מבצע יואב״ באוקטובר ונובמבר 1948, בפיקודו של יגאל אלון, שבמהלכו נכבשו וגורשו גם כל תושבי היישובים הבאים: אלחַ׳לְסָה, ֵית טִימָא, דִמְרָה, בֵּית גִ׳רְגָ׳א, דֵיר סֻנֵיד, הִרבִּיָא, אל-מג׳דל, בַּרְבַּרָה, חַמַאמָה, אלגִ׳יָה, אלחִ׳סַאס, נִעִלְיָא, עִרַאק סְוֵידַאן, עִרַאק אלמַנְשִׁיָה, עַג׳וּר, כֻּדְנָא, רַעְנָא, זִכְּרִין, דֵיר אלְדֻבַּאן, אלקֻבֵּיבֶּה, חִ׳רְבֶּת אֶם בֻּרְג׳, בֵּית גִ׳בְּרִין, אלדַוַאיְמֶה, דֵיר נַחַ׳אס, אלג׳וּרָה. ביר א-סבע נכבשה ב-20-21/10/1948 בסיוע הפצצה אווירית. חלק מהגברים נותרו בה לזמן מה כדי לסייע לצה״ל לנקות את העיר ומאוחר יותר הם הועברו למחנות שבויים. ככל הנראה לא נותרו בתחומי מדינת ישראל פליטים שחיו בעיר.

חוברת זו מופקת ע״י זוכרות לרגל ביקור בעיר ובשרידיה ביולי 2006. מטרתה להעיר משהו מהנכבה של ביר א-סבע. יש בה עדויות של פליטים פלסטינים שחיו באזור העיר וכן חומר מחקרי ממקורות שונים.

זוהי החוברת היא מספר 17 בסדרת החוברות של זוכרות. קדמו לה החוברות על דיר יאסין, ליפתא, עין ע׳זאל, אלחרם (סידנא עלי), עין אלמנסי, חיפה, עכא, ליד, רמלה, חירבת ג׳לאמה, איסדוד ומג׳דל, שייח׳ מואניס, הגולן, סוחמתא, א-לג׳ון, איג׳ליל.

חוברת זו היא ביטוי לרצון של א/נשים החיים בארץ הזו ומבקשים לסיים את הסכסוך ביניהם ולהביא לפיוס בין העמים.

مقدمة

أسست مدينة بئر السبع في عهد الدولة العثمانية في بداية القرن العشرين. كانت مدينة عصرية صغيرة لم يزد عدد سكانها عن سبعة آلاف نسمة. جاء سكانها من المدينة والقرية والبادية في المنطقة، مسلمون ونصارى ويهود ودروز، وسكنها تجار من غزة والخليل.

قرار التقسيم الصادر عن الأمم المتحدة في نوفمبر ١٩٤٧، لم يدخل مدينة بئر السبع في حدود الدولة اليهودية، ومع ذلك قاموا باحتلالها، وذلك ضمن «حملة يوآف» العسكرية في أكتوبر ونوفمبر ١٩٤٨، بقيادة يغئال ألون. خلال الحملة تم احتلال قرى المنطقة وتشريد أهلها: الخلصة، بيت طيما، دمرة، بيت جرجا، دير سنيد، هربيا، المجدل، بربرة، حمامة، الجيّة، الخصاص، نعليا، عراق سويدان، عراق المنشية، عجور، كدنا، رعنا، زكرين، دير الدبان، القبيبة، خربة أم برج، بيت جبرين، الدوايمة، دير نخاس، الجورة.

بئر السبع احتلت بتاريخ ٢٠-١٩٤٨\١٠\٢١ بمساندة قصف من الجو.
قسم من رجال بئر السبع أبقي في المدينة ليساعدوا الجنود الإسرائيليين على تنظيفها وبعد ذلك اقتيدوا لمخيمات الأسرى. يبدو أنه لم يتبق داخل حدود دولة إسرائيل أيّ من لاجئي مدينة بئر السبع.

أصدر هذا الكتيّب من قبل «ذاكرات – زوخروت» بمناسبة زيارة إلى المدينة وأطلالها في تموز ٢٠٠٦. هدفه التذكير بنكبة بئر السبع. يحوي بين طياته توثيقاً لشهادات لاجئين/ات فلسطينيين ممن عاشوا في منطقة بئر السبع وكذلك معلومات تاريخية من مصادر مختلفة.

هذا هو الكتيب رقم ١٧ في سلسلة كتيبات «زوخروت». صدر قبله كتيبات عن: دير ياسين، لفتا، عين غزال، الحرم (سيدنا علي)، عين المنسي، حيفا، عكا، اللد، الرملة، خربة الجلمة، اسدود والمجدل، الشيخ مونس، الجولان، سحماتا، اللجون، إجليل.

هذا الكتيب يعكس رغبة أناس يعيشون في هذه البلاد يصبون إلى إنهاء الصراع ويتوقون إلى العدل والمصالحة.

Forward

Beersheba was founded by the Ottoman empire at the beginning of the 20th century, a small, modern city which size never grew beyond 7,000 inhabitants. It was home to merchants from Gaza and Hebron, Muslims, Jews, Christians, Druze, Bedouin and others. Beersheba was located outside the UN participation plan of November 1947, but nonetheless it was conquered by Israel in October – November 1948 in the framework of Operation Yoav. The operation was headed by Southern Front commander Yigal Allon, and in its course all the residents of the following communities were conquered and expelled: al-Khalasa, Bayt Tima, Dimra, Bayt Jirja, Dayr Sunayd, Hiribya, al-Majdal, Barbara, Hamama, al-Jiyya, al-Khisas, Ni'ilya, Iraq Suwaydan, Iraq al-Manshiyya, Ajjur, Kudna, Ra'na, Zikrin, Dayr al-Dubban, al-Qubayba, Khirbat Umm Burj, Bayt Jibrin, al-Dawayima, Dayr Al-Nakhkhas, and al-Jura. Beersheba was conquered on 20-21 October 1948 with the use of aerial bombardment. Some of the men remained for a short time afterward to help the IDF clear the city; later they were transferred to prisoner of war camps. As far as is known, there are no remaining refugees from the city living within the borders of the State of Israel.

This brochure was prepared by Zochrot to accompany an organized visit to the city and its remains on 8 July 2006. Its purpose is to shed some light on the Nakba of Beersheba. It includes testimonies of Palestinian refugees who lived in the area of the city as well as research material from different sources.

This is the seventeenth in a series of such brochures by Zochrot. Prior brochures have been produced on Deir Yassin, Lifta, Ayn Ghazzal, al-Haram (Sidna Ali), Ayn al-Mansi, Haifa, Acre, Lydda, Ramleh, Jalame, Isdud and Majdal, Sheikh Muwannis, the Golan, Suhmata, al-Lajjun, and Ijlil.

This brochure is an expression of the desire of individuals who live in this country to end the conflict between them and bring about reconciliation between their peoples.

סקירה היסטורית

אסף וכתב: סרגיי סנדלר

מראה כללי של באר-שבע משנת 1911.
صورة شاملة لبئر السبع من سنة ١٩١١.

ביר א-סבע הייתה ישוב יוצא דופן בפלסטינה: עיר מחוז בגודל של כפר גדול; עיר מזרחית בסגנון הבנייה ומערבית בסגנון התכנון; עיר נידחת שניהלה קשרים בינלאומיים; עיר שנודעה בשוק שלה, ולא היה בה מבנה לשוק; עיר עתיקה (כך היא נקראת בבאר-שבע כיום) שנוסדה במאה ה-20.

הקמתה של ביר א-סבע הייתה חלק ממגמה כללית באימפריה העות׳מאנית בסוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20 לחזק את נוכחות השלטון באזורי ספר של האימפריה. בשנת 1900 הוחלט לבנות עיר מחוז בצומת דרכים חשובות ליד חורבות העיר הביזנטית בירוסביוס. הקרקע, כ-2500 דונם, נרכשה בשנת 1901, והוחל בבניית בית הממשל (״הסראיה״. כיום שייך למשטרה).

על תכנון העיר הופקדו קצין גרמני, מהנדס שוויצרי ושני המהנדסים הפלסטינים סעיד ונאג׳יב נאשאשיבי. העיר נבנתה במתכונת של שתי וערב, בניגוד למקובל באזור. כל הרחובות היו ברוחב 15 מטרים, והרחוב הראשי - ברוחב 20 מטרים (הוא גם נקרא ״רחוב 20 המטרים״. כיום רחוב קק״ל). הרחובות נבנו מצפון מערב לדרום מזרח בכיוון אחד ומצפון מזרח לדרום מערב בכיוון השני. כיוון זה הביא לניצול אופטימאלי של זרימת הרוחות באזור: הבריזות מצפון מערב זרמו ללא הפרעה והקלו על עומס החום. בין הרחובות נותרו חלקות של 60×60 מטר לבניית בתים. כל חלקה כזו חולקה לארבעה מגרשים, והמתיישבים בעיר קיבלו כל אחד מגרש, ובנו בו את בתיהם לפי ראות עיניהם. לרחובות העיר לא היו שמות, מלבד רחוב אטעונה (היום רחוב החלוץ).

המדיניות הייתה לעודד בדואים מהנגב להתיישב בעיר, ולכן חולקו המגרשים בעיר בחינם או במחיר נמוך לבדואים, בעוד אחרים היו צריכים לקנות מגרשים בכסף מלא, ובכל-זאת התיישבו בעיר בעיקר סוחרים מעזה ומחברון. מבחינה דתית הייתה רוב אוכלוסיית העיר מוסלמית, אך הייתה גם קבוצה של נוצרים, יהודים, דרוזים, כמה בהאים ואחרים.

הקאימקאם (מושל העיר) אסף ביי, נודע בתנופת הבנייה שיזם. בתקופתו (1904-1907) נבנו בעיר המסגד הגדול, בית המושל הסמוך לו, בית הספר לילדי השייחים ועוד - בניינים שנחשבו בזמנו ליפים מסוגם בארץ. כמו-כן ניטעו בעיר עצים רבים וטופחו כמה גנים ציבוריים.

רוב הבתים נבנו מהחוץ פנימה: חומה שימשה כקיר החיצוני לכל חדרי הבית ובאמצע נותרה חצר פנימית (שלפעמים כוסתה בגג והפכה לחדר אורחים). סטנדרט

הבנייה בעיר היה גבוה מאוד יחסית לתקופה.

בשנות מלחמת העולם הראשונה, הטורקים ריכזו בביר-א-סבע כוחות צבא, חיברו אליה קו רכבת, הקימו דפוס ומפעל לייצור קרח, וכמה ממבני הציבור חוברו לחשמל. מן הצד השני, עבור הבריטים, כיבוש ביר א-סבע היה המפתח לכיבוש פלסטינה כולה. העיר נכבשה ב-31.10.1917, במה שהיה הניצחון הצבאי המשמעותי האחרון שהושג אי-פעם על-ידי חיל פרשים.

תחת השלטון הבריטי המשיכה העיר להתפתח. אזור המגורים התרחב, נבנו שני בתי-ספר חדשים, בניין משטרה ובית מכס. בעיר נפתחו בית חולים קטן ומרפאה, המשיכו בפעולתם בית-משפט השלום ובית-הדין השבטי, ומונה בית-דין לערעורים. רמת הפשיעה הייתה נמוכה מאוד, וגם רמת האוריינות. מסביב לעיר קמו כמה "פרברים". ביר א-סבע הייתה עיר לכל דבר, אך גם בשיאה היה מספר תושביה פחות מ-7,000. רבים עזבו את העיר זמנית בשנות בצורת.

מקום מרכזי בהוויית החיים בעיר מילא השוק של יום רביעי. המסחר בו היה מגוון: בתבואה, בצאן ובבקר, בצמר, בחרבות וסכינים, ובמיוחד התפרסם השוק של ביר א-סבע בסיבי הדקל שנמכרו בו (ששימשו בעיקר לייצור חבלים ומחצלות). לשוק הגיעו סוחרים מכל רחבי הארץ, וגם מירדן, מצריים, ערב-הסעודית ועיראק של היום. שעורה שנקנתה בשוק שימשה לתעשיית הבירה באנגליה ובגרמניה.

לביר א-סבע הייתה מועצת עירייה בת חמישה חברים וראש עיר, שנבחרו על-ידי תושבי העיר. ראש העיר היה כפוף בסמכויותיו למושל הנפה, שמונה על-ידי הבריטים. בין השנים 1929-1939 שימש בתפקיד זה האינטלקטואל והפוליטיקאי הפלסטיני עארף אל-עארף. ספריו על ביר א-סבע ועל הבדואים נחשבים עד היום לטקסטים קלאסיים בתחום. אל-עארף ידוע במיוחד בזכות מחקרו ההיסטורי המקיף על הנכבה הפלסטינית. ביתו הפרטי, הנמצא מול בית המושל, שומר ושופץ והוא אחד היפים בעיר.

מסוף שנות ה-20 הייתה ביר א-סבע מוקד של פעילות פוליטית פלסטינית. ב-1938, במהלך המרד הגדול, נותץ פסל אלנבי, שעמד בגן אלנבי. בית הסראיה שלידו הועלה באש וגגו קרס. במלחמת העולם השנייה, שוב שימשה ביר א-סבע בסיס לפעילות צבאית, ושוב הוזרמו משאבים ממלכתיים רבים לעיר, והביאו לתנופת פיתוח. פריחתה זו של ביר א-סבע נקטעה בנכבה. העיר הופצצה מן האוויר על-ידי הצבא הישראלי, ונכבשה ב-20-21.10.1948. תושבים רבים ברחו עוד קודם, והשאר הוגלו מן העיר באיומי נשק.

תושבי ביר א-סבע נושלו מבתיהם, אך הבתים עצמם נותרו כמעט ללא פגע. כשהוחלט להקים עיר ישראלית בבאר-שבע, ראו המתכננים ב"עיר העתיקה" סרח עודף. המראה הערבי של הבתים והגזענות המושרשת בתודעה הובילו אותם לראות בביר א-סבע יישוב שלא יצלח לפיתוח מודרני. במקום זאת הם בחרו לבנות בעיר שכונות מבודדות, שביניהן גנים וירק. כמובן שהירק לא צמח באקלים המדברי. השכונות החדשות נראו מוזנחות והשטחים ביניהן התמלאו בזבל. גם הגינות הקטנות שהוצמדו לכל בית (בשם האידיאולוגיה הציונית של "היאחזות בקרקע") נותרו לרוב ריקות. תכנון העיר התברר ככישלון. רק רובע אחד שגשג כל אותה תקופה - הרובע הפלסטיני הישן. לא מעט בזכות תכנונה הנבון ב-1900, הייתה "העיר העתיקה" למרכז החיים והמסחר גם בבאר-שבע הישראלית.

מקורות:

עארף אל עארף, תולדות באר-שבע ושבטיה, מערבית: מ. קפליוק, תל-אביב: דפוס שושני, תרצ"ז.

יהודה גרדוס ואליהו שטרן (עורכים), ספר באר-שבע, ירושלים: כתר, 9791.

הילה טל, תכנונה והתפתחותה של באר-שבע בשנים 5691-0091, עבודה לצורך קבלת תואר AM, באר-שבע, 8791.

גדעון ביגר ואלי שילר (עורכים), באר שבע ואתריה, ירושלים: אריאל, 1991.

مقابلة مع الحاجه رقيه الصانع

كان في كتير مراكز للانجليز بفلسطين، كان في عساكر انجليز وما كان معهم ولا اي حُرمة (امرأه)، ولا انجليزي جاب عائلته وسكن بالسبع، عمري ما شفت امرأه انجليزية إجت عشان تزور فلسطين.
الحاكم كان مسلم والضبّاط مسلمين.. بكل مركز كان يكون ٢ او ٣ انجليز والباقي ضبّاط عرب.
الحاكم كان عربي من يافا، إسمه عارف العارف، وكان في كمان حاكم اسمه عبد الرزاق.
انا ما قابلت حكّام ولا ضبّاط، كان ممنوع انه النساء تنكشف على الرجال، بس انا بعرف عنهم من حياة ابوي.
كل العساكر والضباط كانو من البدو،البوليس بدوي والضابط والكومونداز، كلهم كانوا من البدو الفلاحين المسلمين.

كان عنا مضافة بالبيت وكان يجي عارف العارف عند ابوي، ابوي مرّات كان يعزم الحكّام على بيتنا وهيك احنا كنا نشوفهم. مرّات كانو ييجو عنا عشان يطلبوا شباب للتجنيد.
ابوي كان اسمه الحاج ابراهيم الصانع، كان شيخ على عشيرته، بالنقب هون كان في حوالي سبعين شيخ، كانوا يجتمعوا عنا بالمجلس بالسبع، ويهتموا بطلبات الناس، وكان ابوي ييجي على الفرس من منطقة قرب غزه وييجي على اجتماع الشيوخ بالسبع، كان يسافر حوالي ساعة ونص على الفرس.

احنا ما سكنا كتير بالسبع.. كنا ساكنين بالبر، بس بالسبع كنا نروح على الحكمه (مستشفى) مثلا.. بالسبع كان عنا ٧ بيوت، لليوم البيوت موجوده قرب الشارع العمومي، بيوتنا اللي بالسبع كانوا لأبوي للحاج ابراهيم والحاج عبد الكريم... كانوا يروحو على دورهم لما في حاجه او لما يستقبلوا شيوخ ويعملوا اجتماعات...الحريم كانوا يروحو مرات وكانوا يطبخوا ويخبزوا.
احنا كنا اكثر وقتنا ساكنين هون بالارض باللقيه.. كان عنا بيوت هون وكل اغراضنا كانوا هون.
اليهود دخلوا واخذوا الاراضي بالقوه وقالولنا انه ما النا اشي هون... سكروا الجامع وما خلوا حدا يدخل... العرب ما كان معهم سلاح عشان يقاوموا ويحاربو مثل اليهود. بعد هيك سكنا باللقيه ٣ سنين وبعدها رحّلونا على تل عراد .

يوم ما إحتل اليهود السبع، راح ابوي على السبع، واجا بده يشرب مي من ماسوره جنب داره، بس اليهودي اللي كان ساكن هناك منعه، ابوي قال له "يا خواجا انا اللي عملت هاي الماسوره بإيدي، ومعي أوراق تثبت انه هاي البيوت النا"..
بعد هيك الخواجا وافق انه ابوي يشرب مي..يا خساره على اسرائيل اللي إمتلكت هاي البلاد ومنعت الناس تشرب من مية بيوتها، كان ابوي يملك بالسبع مطرح (بيت) للمشايخ عشان يلتقوا فيه، وكان في كمان مطرح للحريم (النساء) عشان يعيشو فيه، والحلال كانوا يربطوه بالحوش..
اسرائيل بدها بلاد وما بدهم عباد، الانجليز هم اللي جابوا اليهود وباعوهم الارض.
كانو اليهود ييجوا ويفحصوا الارض، احنا كنا مفكرين انو بدهم مي، بس ما عرفنا انو بدهم الارض.. كانوا ييجوعلى منطقه معينه ويبنوا خيام وبعدين يرحلوا، كنا نشوف مطرح الخيام وسائدهم.. ويعدين عرفنا انهم كانوا يخططوا عشان يحتلوا البلاد.

كنت اسمع عن الثوره والثوار... ايام الثوره صارت الدنيا فوضى.. صارو الثوار ييجوا من الجبل..من الخليل والقدس.. بس بعد هيك خاف الثوار وانتهت الثوره ورجع الانجليز على السبع.. الانجليز حكموا البلاد ٥٣ سنة...وبعدين رحلوا.. وما شفنا بليله من الليالي دخل اليهود على السبع.. وصاروا يحطوا الناس بشاحنات ويبعتوهم على غزه.. وبعد ما رَحّلوا الناس قعدوا مكانهم وقالولنا روحوا على الجبل واللي منشوفه بكرا الساعة ثمانية هون راح نذبحه وبموت... الناس صارت تركب باصات وترحل على غزّه وفي ناس رحلت من حالها على البر. حكّام السبع، عارف العارف وعبد الرزاق همّ اللي سلّموا السبع.

القتل والذبح بدأ في بلاد الشمال وبعدين دخلوا على المنطقة الغربية وبعدين على السبع.. سلّموا السبع بسرعة بدون حرب وبدون ضرب... المدنيّات كانوا يركضوا حفاة والدم ينزف من رجليهم... وشرّدو الناس على الضفة.

احنا بقينا باللقيه لانه كان عنا اراضي وبيوت باللقيه ولانه عزّه كانت بعيده عنا، والباقي رحل خارج البلاد.
بعد هيك اجا مختار، وقال ابقوا في مطارحكم وسلّموا البلاد.. اللي بسلّم راح يسلم... واذا سلّمتوا راح نعطيكو هوايا (هويات)... سلّموا عشان أوطانكم وعشان أولادكم.

مرّه جابوا حرمة وقعّدوها على كرسي عشان يصوروها ويعطوها هويّه... اجا ابوي وقلّهم ممنوع تتصور الحرمه وطلب منها تقوم عن الكرسي... وهيك صاروا يعطوا هوايا للحريم بدون صوره. انا ما تصوّرت غير يوم ما حجّيت. بعد ما اعطونا هوايا بقينا ٣ سنوات باللقيه، بهاي السنين كان الغضب راكب اليهود.. اجو على ابوي وقالوله إرحل على تل عراد... ابوي قلّهم ما بدي تل عراد بدي اطلع على عبدالله.... وطلب انه يفتحوله الطريق عشان يروح على الاردن... بس عبدالله رفض انه يدخلنا وقعدنا حوالي ٤٠ يوم على الحدود... كل الناس مشيت ورا ابوي لانه كان قائد... بس بعدين صارت الناس تقول له انه لازم يرجع على بلاده ويعيش فيها.. وقرر ابوي انه يرجع ... لما رجعنا هون قالوا الضبّاط لأبوي انه لازم يرحل على تل عراد..ابوي قال انه ما بده يروح على تل عراد... اخوي محمد ابو خليل، قال انه ما بده يروح على تل عراد، الجيش صار يلحقه عشان يرجعه... ابوي طلّعوه من بيته بالقوه وهدّوا البيت... السما صار لونها احمر من الطخ والحريق... كل هذا عشان يرعبوا الناس... صاروا يضربوا بالناس عشان ويحملوهم أغراضهم على ظهورهم، مرّه كسروا لواحد ايده وصاروا يقولوله "ياالله شيل شيل"، أجبروه يحمل الاغراض وايده مكسوره... وحمّلونا من اللقيه على تل عراد.

بتذكّر انه مرّه ذبحوا ٦ اشخاص بمجلس الشريعه، عشان يخوفوا الناس ويرحلوهم...
حرقوا البيوت، وحرقوا والزرع، قتلوا الرجال وصارو يرحّلو الناس للوديان وهيك الناس خافت ورحلت.. ابوي كان عنده دار حجر جديده حرقوها اليهود وما بقي منها اليوم الا عامودين...
وهدوا كمان قصر الحاج حسن اللي قاوم اليهود ورحّلوه على غزّه.. طخّوا خالي خليل بعد ما قطعوله ايديه وفي كمان واحد مات وهو يقاوم. اخوي وابو الوليد الغزاوي وخالي عبد ربه كانوا مع بعض في المقاومه.. اخوي قطعوله اصبعين من اصابعه بس نجح انه يهرب من الطخ.

خالي كان عنده عصابة وكان عامل حوالي القصر كياس رمل عشان يطخّوا منها، وكان معهم سلاح. قالوا للحاج حسن صاحب القصر انه يبعد الاكياس عن القصر ويبعد العصابه والبارود، لانه اذا اجا اليهود وشافوا راح يقتلوه... لما اجا خالي في ساعات المغرب وعرف بالموضوع طلب انه يرحلوا على غزّه... امي كانت ضيفه عندهم ورحلت معهم. الصبح اجا اليهود وما لاقوا حدا بالبيت، شافوا واحد راعي وقتلوه.. فكّروه خالي. بس بعدين اعتقلوا خالي وقعد بالسجن ٣ سنين، بالسجن حطّوله كلب مجنون.

كان في طمرجي (ممرض) بالسبع، اسمه صابر، كان يشتغل بالحكمه عند الطبيب، اجو اليهود وطخوه ببطنه.
كان اليهود ييجوا بدهم يعتقلوا ناس، بس ابوي كان يقلّهم انه هدول مساكين عشان ما يعتقلوهم.
بعد هيك اجبرونا نرحل على تل عراد، اخذنا معنا كل شي من البيت والزرع والحلال.
لما اجو عشان يرحلونا على تل عراد حاصرونا اليهود باللقيه عشان ما نهرب.. هون كان في مركز لليهود.. يوم ما شردنا امي نسيت الطبيخ على النار.. وابوي يجرني من ايدي وخالي احمد كان ماسك جنزير وشعري علق بالجزير...

اطلعونا بالقوه، صاروا يركبونا على الباصات بالقوه واللي كان يعترض كانوا يقتلوه بالرصاص، احنا ضربونا بالعصا، وقتلوا حريم ورجال عند الدرب الشرقية، الدرب الشرقيه هي الطريق اللي بتوصّل على السبع عند دوار الخليل.
في ناس طلعوا بدون ما ياخدوا اشي من الدار، في عائله نسيت ابنها بالدار في الخوف وشردت.

اهلي جابوا اكثر من محامي عشان يرجّعلنا بيوتنا وأراضينا، احنا معنا مستندات وطابو بس الدوله ما بدها ترجّع أرضنا.

بعد ما رحلنا على تل عراد (بلد قريبة على الضفه)، مات ابوي هناك بعدعشرين يوم.. مات من الحزن.. وبقينا احنا نزرع ونقلع بالارض، في تل عراد تعذبنا كتير حتى نحصل على مي، كنا نسافر مسافات طويله ونطلع جبال عشان ندوّر على المي.. قطعوا علينا المي وهدّوا البياره.
العسكر كان يدخل بالدبابات ويصوبوها علينا... والناس تخاف... بتذكر كانوا يدخلوا على دورنا بالليل وبفتشوا تحت الاولاد الصغار ويشوفو اذا في سلاح بالدور.
عملوا علينا حرب اقتصادية، كل شي كان ممنوع.. البصل، الزيت، الدجاج.. كل شي منعوه وصرنا نجيبه مهّرب من الضفه، بس اللي كانوا يمسكوه يهرّب كانوا يذبحوه.. حتى السكّر ممنوع. والله لمّا خلّفت ابني عبد الرحمن ابوي راح وطلب اذن من الضابط عشان يجيب زيت ويدهن الطفل... الناس لما كانت تشوف دبابات اليهود تقرّب على المنطقه كانوا يرموا الزيت عشان ما يشوفوه.. حتى بذر التمر كانو يخبوه ببيوت الدجاج لانه كان ممنوع.

بتل عراد سكنّا حوالي ٥٢ سنه، بعد هيك اجو عند الحاج حسن وقالوله شو رأيك ترحل انت وعشيرتك من تل عراد، الحاج حسن قال انه بدّه يستشير عشيرته، الكبار في العمر قالو انهم ما بدهم يطلعوا من تل عراد، بس الشباب قالوا : يا شيخ حسن رجّعنا على بلادنا حتى لو اكلنا تراب هناك... احنا عم نشتغل برحوفوت ومنسافر كل يوم من تل عراد اللي بعيده عن السبع ٠٥ كيلو متر.. الطريق بعيده وبدنا نقرّب شوي".
وبس بسنوات ال ٠٧ رجعنا على اللقيه.. بس اولادي امنه وعبد الرحمن واحمد وحُسن ومريم ولدتهم بتل عراد.

يا ريت ترجع اراضينا النا وبيوتنا...حاول اليهود يساومونا على الاراضي ويدفعولنا بس احنا رفضنا.. صار بدهم يعطونا مقابل ال ٠٠١ دونم اللي اخذوهم دونم واحد.. احنا ما رضينا.. احنا بدنا كل اراضينا ترجع.. ما في عداله ! ارضنا اليوم منشتريها من اليهود... ما في عداله.. الحكومه بدها البلاد وما بدها عباد.

الحياه على ايام الانجليز سعاده.. الحياه كانت ميسوره ومنيحه... يحصدوا ويدرسوا ويشتغلوا.. كنا مبسوطين ... بس لما رحل الانجليز بسهوله من فلسطين عرفنا انه بده يسلمها لليهود..
بالسبع كان فيها حوالي ٠٧ مختار.. من كل النقب وكانوا يتجمعوا بالسبع. لما صاروا يبيعوا لليهود.. اجا الحاج امين الحسيني عشان يتشاور هو وابوي كيف يمنعوا البيع... كانوا يطلبوا من الناس ما يبيعوا لليهود بكرا الصهيونيه بحتلوكم.. الحاج امين شرد بعد هيك لانه كان بدهم يقتلوه.. هذا الاجتماع صار بالشريعه بسنه ال ٦٣٩١، ابوي اللي بادر للاجتماع.. اجا الحاج امين وجاب كل الشيوخ من النقب عشان يحلّفهم ما يبيعوا اراضي لليهود.. ابوي جمع الفلاحين المسلمين كلهم عشان يلتقو بالحاج امين.. من يافا والناصره والقدس.. وعملوا وليمه كبيره والحريم صارت تطبخ وتعمل قهوه.. الحاج امين جاب سيف كبير وحط المصحف فوقه.. وقال: "قولوا والله العظيم اني لا ابيع الارض ولا اخون العرض" حلفهم واحد واحد... باقي الاكل وزّعوه على اليتامى بغزه... بعد ما حلفوا اليمين باعوا البلاد.. بعدها شرد الحاج امين وابوي سكت وما حكى بالموضوع... بس مع الاسف باعوا الارض وخانوا العرض.
واحد افندي اسمه ابراهيم المفتي من غزه جاب لابوي هديه .. تكسي محمّل رز وسكر وقماش... وطلب من ابوي انه يختمله على ورقه لليهود.. ابوي رفض يختم وقالّه يرجع على غزه..
كان في ناس باعت اراضي لليهود.. ابن سعيد العزازمه اول ما باع اراضي العزازمه لليهود حسب ما سمعت... كانو العزازمه يمشوا حفاه وفجأه صاروا يلبسوا كنادر.. صار معهم مصاري.
السبع كان فيها كثير ناس .. بس السبع كانت صغيره مش مثل اليوم.. كنّا نطلع بالباصات ونسافر على غزه.. وكنت اركب على الحماره واخذ معي ابني الصغير واروح اتحكم بالسبع..
كان في حكمه بالسبع والدكاتره معظمهم كانوا مسحيين.. من عائله المفتي وعائله ابو بسيسو.
لليوم بعد في دور بالسبع..مثل دور الشوّا.. الغزازوه.. ابو هنيه.. ابو بسيسو.. وكتار كانوا ساكنين بالسبع.. احنا ما سكنا كتير بالسبع بس سكّنا الناس بدورنا.. الناس اللي من عائلتنا اللي بيجو على السبع عشان الحكمه مثلا كنا نعطيهم بيوتنا عشان يسكنوا فيها.. مثلا ابوي كان يلاقي مشايخ بالسبع...
انا ما شفت جيش الانقاذ.. بس الحريم كانو يشتغلوا بالاراضي ويحصدو وكانوا يشتغلوا بالنسيج والغزل ويشتغلوا بالبيوت... النسوان كانوا يتعبوا اكثر من الرجال..
ما في مساواه.. اليهود كذابين بس بدهم البلاد وبدهم يمحونا.. اليوم بطوقوا بلادنا وقرانا عشان ما نبني وما نوسّع القرى...احنا ما راح نقدر نحارب اليهود.. اليهود بقدروا يرحلونا ويقتلونا واحنا ما بإيدنا شي.

ال ٦ اللي طخوهم.. كانو بالشريعه.. الشريعه هاي عند اشدود.. نتيفوت قريب غزه.. الاراضي كانت اراضي الصناع.. قتلوا ٦ عشان الناس يخافوا ويهجروا..
احنا شردنا لما دخلوا اليهود بالدبابات ...

ראיון עם
החאג'ה רקיה א-סאנע

ראיינה: רנין ג'רייס. אפריל 2006

באר-שבע בראשית תקופת המנדאט, 1918.
بئر السبع في بداية فترة الانتداب ١٩١٨.

היו הרבה תחנות משטרה בריטיות בפלסטין, והיו הרבה חיילים בריטיים שלא היתה איתם אף אישה. אף אחד מהם לא הביא את המשפחה שלו לגור באל-סבע (קיצור של ביר א-סבע). בחיים שלי לא ראיתי אישה בריטית שבאה לבקר בפלסטין.

המושל היה מוסלמי והקצינים היו מוסלמים... בכל תחנה היו שניים או שלושה בריטים והשאר קצינים ערבים. המושל היה ערבי מיפו ששמו היה עארף אל-עארף, והיה עוד מושל שקראו לו עבד א-רזאק. אני אף פעם לא פגשתי לא מושלים ולא קצינים. אסור היה לנשים להיחשף בפני גברים, אבל אני יודעת עליהם מאבא שלי ז״ל.

כל החיילים והקצינים היו בדואים. השוטרים היו בדואים, וככה גם הקצינים והמפקד. כולם היו פלאחים ובדואים מוסלמים.

היה לנו חדר לאורחים בבית, ועארף אל-עארף היה בא לבקר אצל אבא שלי. אבא שלי היה מזמין לפעמים את המושלים אלינו הביתה, וכך היינו רואים אותם. לפעמים היו באים אלינו כדי לגייס צעירים לצבא.

לאבא שלי קראו, חאג' איברהים א-סאנע. הוא היה השייח' של השבט שלו. כאן בנגב היו בערך שבעים שייח'ים. הם היו באים לפגישות אצלנו במועצה באל-סבע, ומטפלים בבקשות של אנשים. אבא שלי היה מגיע ברכיבה על סוס מאזור ליד עזה עד לפגישה של השייח'ים שהיתה באל-סבע. איזה שעה וחצי (לקח לו להגיע) על הסוס.

באל-סבע היו הרבה אנשים, אבל העיר היתה קטנה, לא כמו היום. היינו עולים לאוטובוסים ונוסעים לעזה. אני הייתי רוכבת על אתון, ולוקחת איתי את הבן הקטן, לרופא באל-סבע. באל-סבע היה בית-חולים, ורוב הרופאים היו נוצרים ממשפחת אל-מופתי וממשפחת אבו-בסיסו. עד היום יש בתים באל-סבע, כמו הבתים של (משפחת) אל-שווא, אל-ע'זאזווה, אבו-הניה, אבו-בסיסו, הרבה אחרים

היו גרים באל-סבע. אנחנו לא גרנו הרבה באל-סבע אבל נתנו לאנשים אחרים להשתמש בבתים שלנו. למשל בני משפחה שהגיעו לאל-סבע בשביל טיפול רפואי- נתנו להם לגור בבתים שלנו, ואבא שלי נהג לפגוש שם שייח'ים.
החיים בזמן הבריטים היו שמחים. חיינו חיי רווחה, חיים טובים. קצרנו ודשנו את התבואה ועבדנו, היינו מבסוטים. אבל כשהבריטים עזבו את פלסטין בקלות, ידענו שהם רוצים למסור אותה ליהודים. באל-סבע היו איזה 70 מוחתארים. הם היו באים מכל הנגב כדי להיפגש באל-סבע. כשהתחילו למכור ליהודים, בא חאג' אמין אל-חוסייני כדי להתייעץ עם אבא שלי איך למנוע את המכירה. הם ביקשו מאנשים לא למכור ליהודים ואמרו להם "מחר הציונים יכבשו אתכם". חאג' אמין ברח אח"כ כי הם רצו להרוג אותו. הפגישה הזו היתה באל-שריעה ב-1936 ביוזמה של אבא שלי. חאג' אמין הביא את כל השיח'ים מהנגב כדי להשביע אותם שלא ימכרו אדמות ליהודים. אבא שלי אסף את כל הפלאחים המוסלמים כדי שיפגשו את חאג' אמין. הם באו מיפו ומנצרת ומירושלים, ועשו סעודה גדולה, והנשים בישלו ועשו קפה, הנשים היו עובדות את האדמה וקוצרות, ועסקו באריגה ובסריגה, והיו עובדות בבתים. הנשים היו עובדות יותר קשה מהגברים.
חאג' אמין הביא חרב גדולה והניח עליה את הקוראן ואמר: "תגידו 'אני נשבע שלא אמכור את האדמה ולא אבגוד בכבוד'" וכך הוא השביע אותם אחד-אחד. את שאריות האוכל חילקו ליתומים בעזה. אחרי שנשבעו, הם בכל זאת מכרו את האדמות. אח"כ חאג' אמין ברח, ואבא שלי שתק ולא אמר יותר מילה בנושא. למרבה הצער הם מכרו את האדמות ובגדו בכבוד.
איזה אפנדי אחד בשם איברהים אלמופתי מעזה, הביא לאבא שלי מתנה. הוא שלח לו מונית עמוסה באורז, סוכר ובדים וביקש מאבא שלי לחתום לו על מסמך לטובת היהודים. אבא שלי סרב לחתום ואמר לו שיחזור לעזה. היו אנשים שמכרו אדמות ליהודים. אני יודעת על הראשון שמכר את אדמות שבטו ליהודים, לפי מה ששמעתי. בני השבט הזה תמיד היו הולכים יחפים, ופתאום הם התחילו לנעול נעליים. פתאום היה להם כסף.
אנחנו לא גרנו הרבה זמן באל-סבע. גרנו בפריפריה, אבל היינו הולכים לאל-סבע לבית-החולים למשל... באל-סבע היו לנו שבעה בתים. היום הבתים נמצאים קרוב לרחוב הראשי. הבתים שלנו באל - סבע היו שייכים לאבא שלי, חאג' איברהים, ולחאג' עבד-אלכרים. הם היו הולכים לבתים שלהם בעת הצורך או כשהם רצו לארח שייח'ים אחרים ולערוך ישיבות. הנשים היו הולכות לשם לפעמים כדי לבשל ולאפות.
אנחנו גרנו רוב הזמן כאן, בלקיה. היו לנו בתים כאן, וכל החפצים שלנו היו כאן.
היהודים באו, לקחו לנו את האדמות בכוח, ואמרו לנו שאין לנו מה לחפש כאן. הם סגרו את המסגד, ולא נתנו לאף אחד להיכנס. לערבים לא היה נשק כדי להתגונן ולהילחם כמו שהיה ליהודים. אחר-כך גרנו בלקיה שלוש שנים, ואז גירשו אותנו לתל-ערד.
ביום שבו כבשו היהודים את אל-סבע, אבא שלי נסע לשם. הוא רצה לשתות מים מברז ליד הבית שלו, אבל היהודי שגר שם לא נתן לו. אבא שלי אמר לו "יא ח'וואג'ה, אני התקנתי את הצינור הזה במו ידי, ויש לי מסמכים שמוכיחים שהבתים האלה שלנו". אז הח'וואג'ה הסכים שאבא שלי ישתה מים. כמה חבל, ישראל השתלטה על הארץ הזאת ולא נתנה לאנשים לשתות את המים מהבתים שלהם עצמם.
לאבא שלי היה בית מפגש לשייח'ים, והיה גם בית מגורים לנשים, ואת החיות היו קושרים בחצר.
ישראל חפצה באדמות ללא אנשים. הבריטים הם אלה שהביאו את היהודים ומכרו להם את האדמה. היהודים היו באים ובודקים את האדמה, ואנחנו חשבנו שהם רוצים מים. לא ידענו שהם רוצים את האדמה. הם היו באים למקום מסוים, מקימים אוהלים ואז הולכים. היינו רואים את עקבות האוהלים, אך בדיעבד הבנו שהם תכננו לכבוש את הארץ.
הייתי שומעת על המרד ועל המורדים. בימים של המרד היה תוהו ובוהו רב. המורדים היו באים מההר, מחברון, מירושלים, אבל אח"כ הם התחילו לפחוד, והמרד נגמר, והבריטים חזרו לאל-סבע. הבריטים שלטו בארץ 35 שנה, ואז עזבו. באחד הלילות פתאום ראינו שהיהודים נכנסו לאל-סבע. והתחילו להעלות אנשים על משאיות ולשלוח אותם לעזה. אחרי שגירשו את האנשים הם התיישבו במקומם, ואמרו לנו: "לכו להר, אם נראה כאן מישהו מחר עד השעה שמונה, אנחנו נהרוג אותו". אנשים התחילו לעלות על אוטובוסים ולנסוע לעזה, והיו כאלה שבחרו לעבור לגור במדבר. מושלי אל-סבע, עארף אל-עארף ועבד אל-רזאק הם אלה שמסרו את העיר.
ההרג והרציחות החלו בצפון הארץ, אח"כ עברו מערבה, ואז הגיעו לאל-סבע. העיר נכנעה במהירות, בלי מלחמה או התנגדות. הנשים העירוניות היו רצות יחפות, והדם נזל להן מהרגלים... ואז גרשו את האנשים לגדה.
אנחנו נשארנו באל-לקיה כי היו לנו אדמות ובתים במקום, וכי עזה היתה רחוקה מאיתנו. השאר יצאו

לחוץ לארץ.
אז הגיע המוח׳תאר ואמר: ״הישארו במקומותיכם, אך ותרו את האדמות... מי שייכנע לא יירע לו... אם תיכנעו, ניתן לכם תעודות זהות... היכנעו למען המולדת שלכם ולמען הילדים שלכם״.
פעם הביאו אישה אחת והושיבו אותה על כיסא כדי לצלם אותה ולתת לה תעודת זהות. בא אבא שלי ואמר להם: ״לאישה אסור להצטלם״ וביקש ממנה לקום מהכיסא. ומכאן החלו לתת לנשים תעודות זהות בלי תמונה. אני מעולם לא הצטלמתי פרט לצורך הנסיעה לחג׳ (העליה לרגל). אחרי שנתנו לנו תעודות זהות נשארנו שלוש שנים בלקיה, באותן שנים, כעס נורא דבק ביהודים. הם באו לאבא שלי ואמרו לו ״תעבור לתל ערד״. אבא שלי אמר להם ״אני לא רוצה את תל-ערד. אני רוצה ללכת לעבדאללה (מלך ירדן)״, והוא ביקש שיאפשרו לו לצאת לירדן. אבל עבדאללה סרב להכניס אותנו, וישבנו איזה 40 יום על הגבול. כל האנשים הלכו אחרי אבא שלי כי הוא היה המנהיג. אבל אז התחילו להגיד לו שהוא צריך לחזור לארץ שלו ולחיות בה. ואבא שלי החליט לחזור. כשחזרנו לכאן אמרו הקצינים לאבי שהוא צריך לעבור לתל-ערד. אבי ואחי מחמד אבו ח׳ליל אמרו שהם לא רוצים לעבור לתל ערד. הצבא התחיל לרדוף את אחי כדי להחזיר אותו. הוציאו את אבא שלי מהבית בכוח והרסו את הבית. השמים נהיו אדומים מעצמת היריות והאש. וכל זה היה כדי להפחיד את האנשים. התחילו להכות באנשים, ולהכריח אותם לקחת את החפצים שלהם על הגב. פעם, שברו למישהו את היד ואמרו לו ״יאללה, תרים... תרים״. הכריחו אותו לסחוב את החפצים עם היד השבורה. וכך העבירו אותנו מלקיה לתל ערד.

אני זוכרת שפעם הם הרגו 6 אנשים ממועצת אל-שריעה, אל-שריעה זה ליד אשדוד, נתיבות, קרוב לעזה. האדמות היו אדמות שבט אל-סאנע. הם הרגו שישה כדי שהאנשים יפחדו ויעזבו.

הם שרפו בתים, שרפו שדות, הרגו גברים והתחילו לגרש אנשים לנחלים, וככה אנשים פחדו ועזבו. לאבא שלי היה בית חדש מצופה אבן, והיהודים שרפו אותו, ומה שנותר ממנו היום זה רק שני עמודים. הם הרסו גם את ארמון החאג׳ חסן אשר נלחם נגד היהודים וגירשו אותו לעזה. הם ירו בדוד שלי, ח׳ליל, אחרי שקטעו לו את הידיים, והיה עוד אחד שמת בזמן שנלחם. אח שלי יחד עם אבו אל-וליד מעזה ודוד שלי, עבד רבו, היו ביחד בהתנגדות. לאח שלי קטעו שתי אצבעות, אבל הוא הצליח לחמוק מהירי.

באר-שבע ב-1902.
بئر السبع سنة ١٩٠٢.

דוד שלי היה מנהיג כנופייה, הוא בנה מסביב לארמון חומה משקי חול כדי שאפשר יהיה לירות בעזרתה. והיה להם נשק. ואז אנשים אמרו לחאג׳ חסן, בעל הארמון, שיסיר את השקים מהארמון וירחיק את הכנופיה ואת הנשק, כי אם היהודים יבואו ויראו את זה, הם יהרגו אותו. כשהגיע דוד שלי בערב ונודע לו על כך, הוא ביקש שיעזבו לעזה. אמא שלי היתה אורחת שלהם והיא עזבה יחד איתם. בבוקר באו היהודים ולא מצאו אף אחד בבית. הם מצאו רועה צאן והרגו אותו. חשבו שהוא דוד שלי. אבל יותר מאוחר הם עצרו את דוד שלי, והוא ישב בכלא שלוש שנים. שמו אותו בכלא עם כלב משוגע.

היה אח שעבד עם הרופא בבית החולים באל-סבע, שמו סאבר. היהודים באו וירו בו בבטן. היהודים היו באים כדי לעצור אנשים, אבל אבא שלי היה אומר להם שאלה אנשים מסכנים, כדי שלא יעצרו אותם. אחר-כך הכריחו אותנו לעבור לתל ערד. לקחנו איתנו את כל מה שהיה בבית יחד עם התבואה והצאן.

כשבאו לגרש אותנו לתל ערד, היהודים הקיפו את לקיה כדי שלא נברח. כאן היתה תחנת משטרה של היהודים. אני זוכרת שביום בו ברחנו, אמא שלי שכחה תבשיל על האש, אבא שלי משך אותי ביד, ודוד שלי, אחמד, החזיק שרשרת ברזל, והשיער שלי נתקע בה.

הוציאו אותנו בכוח, העלו אותנו על אוטובוסים בכוח, ומי שהתנגד ירו בו. אותנו הכו באלות, והרגו נשים וגברים קרוב לדרך המזרחית. הדרך המזרחית זאת הדרך שמובילה לבאר שבע ממחלף חברון.
היו אנשים שיצאו בלי לקחת שום דבר מהבית. היתה משפחה ששכחה את הבן שלה בבית מרוב פחד ובהלה.
עשרים יום אחרי שעברנו לתל ערד (ישוב קרוב לגדה) אבא שלי מת שם. הוא מת מצער. ואנחנו נשארנו לזרוע ולקצור את האדמה. סבלנו נורא כדי להשיג מים בתל ערד. היינו צריכים לנסוע למרחקים ארוכים ולעלות על גבעות כדי לחפש מים. ניתקו לנו את המים והרסו לנו את הבארות. החיילים היו נכנסים עם טנקים ומכוונים לעברנו, והאנשים פחדו. אני זוכרת שהם היו נכנסים לבתים שלנו בלילה ומחפשים מתחת לילדים הקטנים כדי לראות אם יש נשק בבתים.

עשו נגדנו מלחמה כלכלית. הכל היה אסור: בצל, שמן, עוף... לא הרשו שום דבר, והיינו צריכים להבריח מהגדה. אבל כשהם היו תופסים מישהו מבריח היו הורגים אותו. אפילו סוכר היה אסור. בחיי, כשילדתי את הבן שלי, עבד אל-רחמן, אבא שלי הלך לבקש רשות מהקצין להביא שמן כדי למשוח את הילד. כשאנשים היו רואים את הטנקים מתקרבים לאזור, הם היו זורקים את השמן כדי שלא יראוהו. אפילו את התמרים הם היו מחביאים בלולים, כי זה היה אסור.

בתל-ערד גרנו בערך 25 שנה, אח"כ באו לחאג' חסן ואמרו לו: "מה דעתך לעזוב יחד עם השבט שלך את תל ערד?" חאג' חסן אמר שהוא רוצה להתייעץ עם השבט. הזקנים אמרו שהם לא רוצים לעזוב את תל-ערד, אבל הצעירים אמרו: "שיח' חסן, עדיף לחזור הביתה אפילו עם נאכל שם חול. אנחנו עובדים בעיר רחובות ונוסעים לשם כל יום מתל-ערד, שנמצאת 50 ק"מ מבאר-שבע, וזה רחוק. אנחנו רוצים להתקרב קצת." רק בשנות ה-70 חזרנו ללקיה. אבל את הילדים שלי, אאמנה, עבד אל-רחמן, אחמד, חוסן ומרים ילדתי בתל-ערד.

הלוואי שהיו מחזירים לנו את האדמות והבתים שלנו. היהודים ניסו להתמקח איתנו על האדמות ולשלם לנו, אבל אנחנו סירבנו. הם רצו לשלם לנו תמורת 100 דונם שקיבלו דונם אחד. לא הסכמנו. אנחנו רוצים את האדמות שלנו בחזרה. אין צדק. היום אנחנו קונים את האדמה שלנו מהיהודים... אין צדק. הממשלה רוצה שטחים ללא אנשים.

אין שיוויון. היהודים שקרנים. הם רק רוצים את הארץ. רוצים למחוק אותנו. היום הם חונקים את הישובים והכפרים שלנו כדי שלא נבנה ונרחיב את הכפרים. אנחנו לא נוכל להילחם ביהודים. היהודים יכולים לגרש אותנו ולהרוג אותנו, ואנחנו לא יכולים לעשות דבר.
ההורים שלי שכרו יותר מעורך דין אחד שיחזיר לנו את הבתים והאדמות שלנו, יש לנו מסמכים וטאבו, אבל המדינה לא רוצה להחזיר לנו את האדמה שלנו.

קטעים מתוך בני מוריס
לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים 1947 - 1949
עם עובד, ת"א, 1991

הרחוב הראשי של באר-שבע בשנות השלושים. מימין לשמאל (בלבוש אירופי): עמינדב אלטשולר, וחירם דנין. ברקע: הסראיה. מימין לדמויות היה מלונו של יפה בשנות העשרים.

الشارع الرئيسي لبئر السبع في سنوات الثلاثين.

"כשליש מן הערבים הפלסטינים התגוררו בערים. ב- 17 ערים ועיירות ישבו ערבים בלבד: באר שבע (כך במקור), ח׳אן יונס, עזה, מג׳דל (כיום אשקלון), רמלה, לוד, חברון, בית- לחם, בית- ג׳אלא, רמאללה, טולכרם, נאבלוס (שכם), שפא- עמר (שפרעם), עכו, ביסאן (בית- שאן), ונצרת." עמ׳ 26

"ב- 5 בדצמבר המליצה ועדת השרים לרכוש נטוש על איכלוסה של באר-שבע, שנכבשה ב-21 באוקטובר, אבל הצבא הביע התנגדותו לכך. בן גוריון התערב במחלוקת והורה למטה חזית הדרום "לשחרר מיד חצי העיר לצרכים ציביליים". אך ביצוע ההוראה נדחה בשל בעיות של תשתית, ו- 17 משפחות העולים הראשונות נכנסו לעיר רק ב-23 בפברואר 1949. בתכנית נקבע כי יש ליישב בעיר כ- 3000 יהודים עד לסוף אותה שנה." עמ׳ 259

"צה"ל הקצה למשימה זו שלוש וחצי חטיבות. ב-15 באוקטובר נשלחה שיירת אספקה דרומה. המצרים פתחו עליה באש, כצפוי, ובכך סיפקו לישראל עילה

לפתוח במיתקפה. כך החל ״מבצע עשר המכות״, שלימים הוסב שמו ל״מבצע יואב״. המבצע כולו, על הפעולות הקטנות שנסתפחו אליו, נמשך שלושה שבועות, עד 9 בנובמבר. במהלך תקופה זו שטף צה״ל את מישור החוף הדרומי ובו הערים הערביות איסדוד (אשדוד), חמאמה ואלמג׳דל, כבש את באר-שבע, את בית ג׳ברין למרגלות המערביות של הרי חברון, את עג׳ור בהרי חברון ועוד עשרות כפרים קטנים יותר, בהם בית-טימא, ברברה, הירביא, אל-קוביבה, ואל-דווימה. כיבושים אלה של צה״ל הביאו ליציאתם של רבבות תושבים- מהם תושבי האזור המקוריים ומהם פליטים שבאו אליו לאחר שנמלטו מכפרים באזורים אחרים- לרצועת עזה ולהרי חברון.״ עמ׳ 289-290

״על ״מבצע יואב״ פיקד יגאל אלון, מפקד חזית הדרום, אשר בכל מבצעיו הקודמים לא הותיר אוכלוסיה ערבית באזורים שכבש: כך ב״מבצע יפתח״ באביב 1948, וכך גם ב״מבצע דני״ ביולי (...) עוד לפני פתיחת הקרבות פשתה בקרב האוכלוסיה הערבית בשטחים שעתידים היו להיכבש ב״מבצע יואב״ אווירה של עצבנות ורפיון רוח (...) בערים איסדוד, אל-מג׳דל וחמאמה נמצאו ריכוזים גדולים למדי של פליטים, שנמלטו אליהן מאזורים צפוניים יותר עוד באביב ובקיץ. הן הפליטים והן המקומיים היו נתונים מאז מאי תחת שלטון צבאי של המצרים, שלא נהג בהם בעדינות יתרה. בעיני רבים מן התושבים המקומיים הוחזקו החיילים המצרים לא כמושיעים, כי אם ככובשים זרים. הם סבלו ממחסור כמעט תמידי באספקה (...) התושבים המקומיים גם הבינו, כי ההפוגה השנייה תופר בקרוב, ואז ייקלעו לזירת הקרבות ויימצאו בין הפטיש לסדן; הם גם ידעו על חולשת הצבא המצרי. לכן חששו מפני התחדשות הקרבות ופחדו מפני היהודים.

צה״ל של אוקטובר-נובמבר 1948 היה שונה בתכלית מצבאה של מדינת ישראל בימיה הראשונים...... לרשותו עמדו מפציצים ומפציצי קרב, יחידות של תותחי שדה ומרגמות ואפילו מספר קטן של טנקים- והוא הפעילם בהצלחה ניכרת. ״מבצע יואב״ נפתח ב- 15-16 באוקטובר בהפצצות ובירי מקלעים ממטוסים על באר-שבע, עזה, אל-מג׳דל, אל-חמאמה (...) התקפות אלה היו קלות למדי וגם לא מדוייקות ביותר, בהשוואה לתקיפות האוויריות במלחמת העולם השנייה, אך יש להביא בחשבון שרוב תושבי הערים והכפרים האלה לא התנסו מעולם בהתקפה מן האוויר ולא היו ערוכים לה לא מבחינה נפשית ולא מבחינת מקלטים והגנת נ.מ. צה״ל גם הפעיל במבצע זה אש תותחים בעוצמה גדולה הרבה יותר מאשר במבצעיו הקודמים, אם כי זו כוונה בעיקר נגד עמדות של המצרים ושל המליציה הערבית, ולא נגד האוכלוסייה האזרחית... 292-293

.... ב-21 באוקטובר כבשו גדוד 89 של חטיבה 8, הגדוד השביעי (של הפלמ״ח) והגדוד התשיעי של חטיבת ״הנגב״ את באר-שבע. רוב תושבי העיר נמלטו מזרחה, לעבר הרי חברון, לפני הכיבוש, במהלכו או מיד לאחריו; תושבים ספורים נמלטו לעזה. אזרחיה האמידים של באר שבע יצאו את עירם כבר שבועות או חודשים לפני-כן.

ימים אחדים לאחר כיבוש באר-שבע (כנראה ב-25 באוקטובר) גורשו התושבים הנותרים, שמנו כמה מאות איש, רובם נשים, ילדים וחולים, לרצועת עזה. כמאה גברים בריאים הושארו לפי שעה בעיר, כדי שיעזרו לצה״ל בפעולות ניקוי, פינוי ומלאכות אחרות, ואחר כך הועברו למחנה שבויים.

לדברי האלוף אבנר ביקשו הנשים והילדים בבאר-שבע, כי יישלחו לעזה. החיילים כובשי העיר בזזו ושדדו בכל הבא ליד, למורת רוחם של בן-גוריון ושל שפריר, האפוטרופוס על נכסי נפקדים. ב-30 באוקטובר ביקר בן-גוריון בעיר, ואלון שאל את ראש הממשלה, לפי עדותו של גלילי: ״למה באת?״ וכנראה גם הוסיף: ״אין כבר מיעוטים [כלומר, ערבים] בבאר שבע״. במקום ראש הממשלה השיב מכנס מן המשרד לענייני מיעוטים, שנתלווה אליו (גם זאת לפי עדותו של גלילי): באנו לגרש את הערבים, יגאל (...) סמוך עלי״.
אולם, כפי שרמז אלון, כבר לא היה את מי לגרש. 294-295

״בשעת מבצע יואב״ באוקטובר 1948 התרחקו בדווים רבים מאזור הקרבות. אלה שהתגוררו סביב באר שבע, ברדיוס של כ-10 קילומטרים, גורשו בשבוע הראשון של נובמבר מפאת חששו של צה״ל, שינסו להסתנן אל העיר.״ עמ׳ 327

بيني موريس
ولادة مشكلة اللاجئين الفلسطينيين ١٩٤٩ – ١٩٤٧
عام عوفيد، تل – أبيب، ١٩٩١

«سكن حوالي ثلث العرب الفلسطينيين في المدن. سبع عشرة مدينة وبلدة كان سكانها من العرب فقط: بئر السبع، خان يونس، غزة، المجدل (اليوم أشكلون)، الرملة، اللد، الخليل، بيت لحم، بيت جالا، رام الله، طولكرم، نابلس، شفاعمرو، عكا، بيسان (اليوم بيت شآن) والناصرة» ص ٢٦ .

«في الخامس من ديسمبر أوصت اللجنة الوزارية لشؤون الأملاك المتروكة بتوطين بئر السبع التي احتلت في ٢١ أكتوبر، إلا أن الجيش عارض ذلك. فتدخل بن غوريون وأعطى تعليماته لقيادة جبهة الجنوب بتحرير نصف المدينة فوراً لاحتياجات مدنية. لكن تنفيذ التعليمات أجّل بسبب مشاكل في البنية التحتية، وأن العائلات السبع عشرة الأولى من القادمين (الجدد) دخلت المدينة في ٢٣ فبراير ١٩٤٩. وقد اتخذ القرار بتوطين حوالي ٣٠٠٠ يهودياً حتى نهاية السنة نفسها». ص ٢٥٩ .

«خصص الجيش لهذه المهمة ثلاثة ألوية ونصف. في – ١٥ أكتوبر أرسلت إلى الجنوب قافلة تجهيزات. المصريون اعترضوها بإطلاق النار عليها، كما هو متوقع، وبذلك وفروا لإسرائيل مبرراً للشروع في الهجوم. هكذا بدأت «حملة الضربات العشر»، التي غيّر اسمها لاحقاً إلى «حملة يوآف». الحملة كلها، مع كل العمليات الصغيرة الملحقة بها، استمرت ثلاثة أسابيع، حتى ٩ – نوفمبر. خلال هذه الفترة مسح جيش الدفاع ساحل البحر وضمنه المدن العربية إسدود (أشدود) وحمامة والمجدل، احتل بئر السبع وبيت جبرين على السفوح الغربية لجبال الخليل، وعجور في جبال الخليل، بالإضافة إلى عشرات القرى الصغرى، منها بيت تيما، كوكبة، بربرة، القبيبة والدوايمة. هذه الاحتلالات من قبل جيش الدفاع أدت إلى نزوح عشرات الآلاف من المواطنين – منهم سكان المنطقة الأصليون ومنهم لاجئون وصلوا إليها بعد أن فرّوا من قراهم في مناطق أخرى – إلى غزة وجبال الخليل.» ص ٢٨٩- ٢٩٠.

« تولى قيادة «حملة يوآف»، يغئال ألون- قائد المنطقة الجنوبية، الذي لم يبقِ في كل حملاته السابقة سكاناً عرباً في المناطق التي احتلها: هكذا كان الأمر في «حملة يفتاح» في ربيع ١٩٤٨، وفي «حملة داني» في تموز .... قبل بداية المعارك ساد جو من الارتباك والاحباط بين السكان العرب القاطنين في المناطق المتوقع احتلالها في «حملة يوآف»..... في المدن إسدود والمجدل وحمامة كانت تجمعات لاجئين كبيرة للغاية، كانوا قد فروا إليها من مناطق شمالية في الربيع والصيف. السكان الأصليون واللاجئون رزحوا منذ أيار تحت حكم عسكري مصري، الذي لم يعاملهم بكثير من اللطف. لم ير الكثير من السكان في الجنود المصريين منقذين وإنما محتلين غرباء. لقد عانوا في أغلب الأحيان من نقص في التجهيزات والمعدات...... وقد أدرك سكان المنطقة أن الهدنة الثانية سوف تخرق قريباً، وسيعلقون حينها في ساحة المعركة بين المطرقة والسندان، وهم أيضاً كانوا على علم بضعف الجيش المصري. لذلك تخوفوا من تجدد المعارك وكانوا خائفين من اليهود. جيش الدفاع في أوكتوبر – نوفمبر ١٩٤٨ كان مختلفاً كلياً عن جيش إسرائيل في أيامها الأولى...... كان في حوزته قاذفات قنابل وطائرات حربية، صواريخ أرضية ومدافع وحتى عدد قليل من الدبابات. وقد استعملها بنجاح كبير. بدأت «حملة يوآف» في ١٥-١٦ أكتوبر بقصف ونار رشاشات من الطائرات على بئر السبع وغزة والمجدل والحمامة .... كانت هذه الغارات خفيفة وغير دقيقة، نسبة إلى الغارات الجوية في الحرب العالمية الثانية، ولكن يجب الأخذ بالحسبان أن معظم سكان هذه المدن والقرى لم يسبق أن واجهوا غارات من الجو ولم يكونوا جاهزين لها من الناحية النفسية ولا من ناحية الملاجيء أو معدات دفاعية ضد الطائرات. وقد استعمل جيش الدفاع الإسرائيلي في هذه الحملة الصواريخ بقوة تفوق بكثير ما استعمله في حملاته السابقة، رغم أنها كانت موجهة بالأساس ضد المواقع المصرية والمليشيات وليس ضد المدنيين.......» ص ٢٩٢-٢٩٣.

«...... في ٢١ أكتوبر احتلت كتيبة ٨٩ التابعة للواء الثامن، والكتيبة السابعة (من البلماح)، والكتيبة التاسعة من لواء النقب، احتلت بئر السبع. هرب معظم سكان المدينة غرباً، باتجاه جبال الخليل، قبل الاحتلال وخلاله وبعده مباشرة. بعض المواطنين هرب إلى غزة. بينما ترك أغنياء بئر السبع مدينتهم قبل ذلك بأسابيع أو شهور.
بعد احتلال بئر السبع بأيام (كما يبدو في ٢٥ – أكتوبر) طردت البقية الباقية من السكان، الذين كان تعدادهم بعض المئات، معظمهم من النساء والأطفال والمرضى، إلى قطاع غزة. حوالي مئة رجل معافى أبقوا في المدينة مؤقتاً حتى يساعدوا جيش الدفاع الإسرائيلي في أعمال تنظيف وإخلاء وغير ذلك، ومن ثم تم نقلهم إلى مخيم للأسرى.

حسب أقوال العميد أفنير، فإن النساء والأولاد من بئر السبع طلبوا ترحيلهم إلى غزة. قام الجنود الذين احتلوا المدينة بسرقة ونهب كل ما استطاعوا، رغم استياء بن غوريون وشفرير، الوصي على أملاك الغائبين.
في ٣٠ – أكتوبر زار بن غوريون المدينة، وسأل ألون رئيس الحكومة – كما يشهد غليلي – «لماذا جئت؟» وأضاف كما يبدو: « لم يبق أقليات [أي عرب] في بئر السبع». وبدلاً من رئيس الحكومة أجاب مخنس، من وزارة شؤون الأقليات، الذي كان يرافقه (وهذا أيضاً حسب شهادة غليلي):«جئنا لنطرد العرب، يغئال (....) اعتمد عليّ». ولكن، كما لمّح ألون....... لم يبق من يمكن طرده. ص ٢٩٤-٢٩٥.

«خلال حملة يوآف، في أكتوبر ١٩٤٨ ابتعد الكثير من البدو عن منطقة المعركة. لكن هؤلاء الذين سكنوا في محيط بئر السبع، في نطاق ١٠ كيلومتر، تم طردهم في الأسبوع الأول من نوفمبر وذلك لتخوّف الجيش من أن يتسللوا إلى داخل المدينة». ص ٣٢٧.

עדות החאג'

מוחמד מחמוד אבו עשיבה (בן 78)

ראיינה: רנין ג'רייס. אפריל 2006.

את כל באר שבע בנו אחרי שנת 1900. לא היו בה תושבים בדואים רבים. כשבאו האנגלים נתנו לכל אחד דונם אדמה, ביניהם למשפחות אבו עבדון, אל-חאג' עבדאללה אבו אל-עיסין, אל-עטאונה, חמדי אל-סאנו, סלמאן אבו רביעה, אל-חאג' פרחאן אבו יחיא, ג'בר אבו סריעאן, אלחאג' סלימאן אבו עיליון, אבו אל-עליאן, אלחאג' אברהים אל-סאנע, אלחאג' נאסר אבו אל-חייל ואחרים. תושבי הנגב חיו ממרעה וחקלאות. היינו זורעים חיטה, שעורה, עדשים, פול... הנשים היו עובדות בשדות יותר מהגברים. מי שלא היתה לו אדמה היה חוכר אדמה מאחרים, מעבד אותה ולוקח חלק מהיבול.

היה בעיר בנק בשם "בנק אלשוואי" ומלונות גדולים, כמו למשל מלון אל-חאג' יוסף אל-חמו, אל-שיח' שמס ועוד אחרים. היו הרבה טחנות (ביניהן טחנות אל-הליס, אל-חאג' עבד אל-קדרה, אל-חאג' אבו אל-עבד ואחרים), הרבה נגריות (כמו נגרית בן השיח' חסן אל-סיסו, ובן השיח' פואד), וגם מוסכים. כלומר תושבי באר שבע לא היו צריכים לצאת ממנה, היה בה הכל. בכל יום רביעי היה בעיר שוק. היו מגיעים אליו סוחרים מאום-רשרש, מחברון, מעזה, ממצרים. היינו מייצאים בשר למצרים ולחברון, ומוכרים את סוגי הבד הטובים ביותר בחנויות...

בבאר שבע היה גם בית חולים, והיה בו אחד בשם סאבר אבו אל-חייר, שעבד כאח בימי האנגלים. סאבר היה מרפא את הערבים, והרופאים האחרים היו מרפאים את היהודים. הרופאים בבית החולים היו מעזה, ירושלים ונצרת. אני זוכר שהיתה רופאה בשם עבלה, ורופא בשם סלימאן הנוצרי, ורבים אחרים. היו גם אחיות, רובן נוצריות מראמאללה וירושלים. מהן אני זוכר את עזיזה ועדלה. הרופאים היו גרים בבאר שבע והאחיות היו ישנות במעונות בבית החולים.

שני מסגדים היו בבאר שבע. האחד היה המסגד הגדול שבנו התורכים, והיה מכונה המסגד התורכי. אני חושב שהוא נבנה בשנת 1906. המסגד השני נתרם ונבנה ע"י חאג' עיסא בסיסו. אני לא זוכר בדיוק מתי הוא נבנה, אני חושב שלפני 1936. באשר לכנסיות, היתה כנסיה ראשית שנבנתה ע"י יעקוב בולוס אבו ג'ורג', וגם כנסיה אמריקאית.

בבאר שבע היו בתי ספר יסודיים וחטיבות ביניים. מי שרצה ללמוד תיכון הלך לעזה, ומי שרצה להמשיך ללימודים גבוהים הלך לאוניברסיטת אל-אזהר במצרים. אבל לא כל ההורים היו שולחים את ילדיהם להמשך הלימודים בעזה או במצרים, כל אחד לפי מצבו הכלכלי. היו שני בתי ספר ממשלתיים, בית ספר לבנים ובית ספר לבנות, היו לומדים בהם תלמידים מחוץ לבאר שבע, ממקומות כמו אום-רשרש, ומשבטים שכנים כדוגמת שבט אל-תיאהא שעל גבול מצרים, אל-עזאזמה, אל-טראבין, אל-טיאלאם. אבל גם היו בתי ספר פרטיים שהלומדים בהם שילמו שכר לימוד. היו ארבעה או חמישה בתי ספר כאלה, שהשתייכו לשיח' עלי בסיסו ולשיח' ג'מיל אל-תרכ ששמם "אל-כתאב". למדו בהם מקצועות הומנים וריאלים, ולימדו בהם עשרות מורים.

היו בעיר הרבה נוצרים. הם היו עשירים, והיתה להם הרבה עבודה. אני זוכר את משפחת בתרו אל-טרזי. האיש הזה היה בעליהן של אדמות רבות. אשתו מתה אחרי שילדה לו שני בנים, ואח"כ התחתן עם אום אסעד, אשה מצרית מאלכסנדריה, שילדה לו גם היא שני בנים. למשפחת אל-טרזי היתה תחנת דלק והיו אדמות רבות. אדם נוסף בשם ח'ליל אל-טרזי היה פקיד ממשלתי, ואחיו בסיל היה עובד מכס. לעטאללה אל-טרזי ואחיו היו חנויות למכירת חיטה, שעורה ותירס. משפחה אחרת היתה משפחתו של ודיע אל-חשוה, שהיה בעלים של תחנת דלק. אחיו סמעאן אל-חשוה היה שוטר, יעקוב בולוס (אבו ג'ורג') היה סוחר בעל חנות, ובנו ג'ורג' היה חייט או גהץ. בביתם היה נמצא פעמון הכנסיה, שהיו מצלצלים בו בכל יום ראשון ובחגים. למשפחת אבו ח'ליל היתה חנות מספוא ושעורה. ח'ליל עבד כשוטר, ובתו אנג'יל היתה מורה. משפחת אל-תרכ היו בחלקם מורים בבתי ספר, וחלק מהם בעלי מכוניות. מוח'תאר הנוצרים היה אבו סעאד. למוסלמים היה מוח'תאר אחר בשם אל-חאג' עלי ג'ראדה.

צילום אוויר 1946 صورة من الجو ١٩٤٦ **Aerial Photo 1946**

ב-1936 היה מרד של הערבים נגד האנגלים. המורדים הערבים תקפו את באר שבע במכוניות והשתלטו עליה. היו בעיר שניים או שלושה קצינים אנגלים, בתחנת המשטרה הבריטית. שאר השוטרים והקצינים במחנה, בערך חמישים, היו ערבים פלסטינים תושבי העיר. ביניהם הסמלים שעבאן אבו עמר, עטייה אל-סיד אל-מעירבי, דאווד אל-עגייל אבו סלימאן, עבד סאריס עבד אל-עטאונה, אל-חאג׳ מסלם אל-ריאטי ולוטפי אל-עכאוי עואישי, והקצינים שחאדה לאענאני, סעיד אל-עכא אבו סאלח, סאלם אבו קבילה עזאמי, שעבאן דוויכ, אבו אל-וליד, חסן תואפח ופחירי אל-עתלי.

בשנת 1936 נכנסו המורדים לבאר שבע וירו על האנגלים. אחד מהם ברח ואת השני תפסו ליד המרכז והרגו אותו. מפקד המורדים באותו הזמן היה עבד אל-חלים אל-שלף, ובין המורדים הבולטים היו אחמד אבו ג׳ילדה מטאמון ועוד אחד בשם אלשיח׳. כולם היו מבוקשים ע״י האנגלים. המורדים לא רצו את האנגלים ואת השלטון שלהם. הם ישבו בבאר שבע חצי שנה. עשו אז שביתה, העיר היתה סגורה, לא היתה אף חנות פתוחה והיה בלגן ואנרכיה. התושבים לא יכלו לסבול את הבלגן ואת השביתה שנמשכה ששה חודשים בגלל המורדים. הם פנו לאדם בשם עארף אל-עארף, שהיו לו קשרים טובים עם האנגלים, ובקשו ממנו שהממשלה האנגלית תחזור ותפסיק את הבלגן. וכך חזר שלטון האנגלים לבאר שבע... בימי המרד היו תושבים בבאר שבע שעזרו למורדים. בעיר ידעו איפה הם, אבל אף אחד לא הלשין עליהם או מסר אותם.

לפני המרד לא חיו בבאר שבע יהודים. בשנת 1938 בערך הם התחילו לבוא, לקנות אדמות מהערבים ולגור. אנשים רבים מכרו אדמה ליהודים. הם קנו את אדמות אבו אל-חמאם ובנו עליהן את התנחלות נבטים, וקנו את אדמות אלסר ובנו עליהן את בית אשל, וקנו את אדמות אל-חג׳ עלי שליד אבו סעיד. הקשרים בין היהודים והערבים לפני הכיבוש היו מצוינים. היו לי חברים יהודים, אפרים ודני ואחרים, והייתי מבקר אותם תמיד. הייתי עובד על גמלים, בתוך באר שבע ומחוצה לה. היינו מובילים חומרי בניין: חצץ, זיפזיף, אבנים וחול. הייתי מוביל אותם לואדי כדי לסלול את כביש הואדי ולהרחיבו.

בשנת 1948, אני זוכר שזה היה בחודש ספטמבר בתקופת הקציר, הלכנו אני והורי אל אדמתנו כדי לקצור אותה. האדמות שלנו היו מחוץ לבאר שבע, וכשהיינו שם נכנסו היהודים כדי לכבוש את באר שבע. האנשים חשו בסכנה והבינו שהיהודים הולכים לכבוש את העיר, והתחילו להבריח את ילדיהם מחוץ לה, למצרים ולחברון או לכפרים באזור. מצרים נכנסה לבאר שבע והציבה בה מושל צבאי בשם חלמי ג׳מעה. החיילים הפלסטינים ששרתו בצבא האנגלי הצטרפו לצבא המצרי. בלילה נכנסו היהודים והחלו להפציץ את באר שבע ממטוסים, את הבתים ואת הרחובות. מטרתם היתה להפחיד את האנשים, כדי שיצאו מהעיר. לצבא המצרי לא היה מטוסים, אך היה להם נשק, מרכזים ומחנות. המלחמה התחילה בלילה בין הצבא המצרי והיהודים, ונמשכה בערך שבוע. ההפצצות היו בעיקר בלילה, הבית שלנו נהרס בהפצצה. ההתקפה היהודית הראשונה על באר שבע היתה ממערב. בהתחלה הצבא המצרי ומגיני העיר נצחו והבריחו את היהודים, והרגו מביניהם חיילים. כשהיהודים ברחו, הפלסטינים לקחו את מכוניותיהם ונשקם. שמעתי שבמכוניות שלהם היו בננות ותפוחים. במערכה הזאת נפלו השאהידים חלמי ג׳מעה, מפקד הכוחות המצריים, שנלחם עם הצבא ונהרג, האשם חסן אל-תרכמאני, עבד אל-דוסה, האשם אל-שוא, סלימאן אבו עישה, דאווד סלימאן אל-עג׳ילה, ואבי השהידים, החאג׳ מפרג׳ אבו חסא.

היהודים חזרו אחרי פחות משבוע, הפציצו את באר שבע פעם נוספת, וכבשו אותה. האנשים יצאו מבתיהם אחרי ההפצצות, והשאירו את חפציהם בדירות. אלה שהיו להם מכוניות או גמלים העמיסו את החפצים שלהם עליהם וברחו. חלק גדול ברח למצרים ועזה. מי שניסה לחזור ירו עליו. כשיצאו הערבים, היהודים נכנסו במהירות ולקחו את הבתים והעדרים. אחרי בערך חודש או חודשיים חלק מהמשפחות ניסו להשיג רשיונות כדי להכנס לעיר. המשפחה הראשונה שניסתה לחזור ולעבוד בשוק בבאר שבע היתה משפחת אל-טראבין. אני ביקרתי שוב בעיר שנה אחרי כיבושה. ביום בו נכנעה באר שבע, באו ראשי המשפחות והמוח׳תארים. ערכו פגישה בבית הספר של הבנים, ובאו חיילים וקצינים יהודים כדי לסדר לגברים תעודות זהות. קראו למשפחות וצילמו אותם בשביל התעודות. אחרי בערך שבועיים חזרו היהודים ואיתם ארגז גדול מלא תעודות זהות.

היום אני דורש את אדמותי, אבל איש אינו מקשיב. לא היה לנו תיעוד ומסמכים הקשורים לאדמה כמו רישום בטאבו. בימי האנגלים והתורכים הקושאן נחשב לתיעוד מספיק בכדי להוכיח בעלות על הקרקע. רק למעטים היה רישום בטאבו.

شهادة الحاج

محمد محمود أبو عشيبة (٧٨ سنه)

أنا بتذكر من ال- ١٩٣٥ وما بعد، كان ببير السبع عرب وحكّام انجليز، بال- ١٩٣٦ بتقوم ثورة بين العرب والانجليز وبهجموا الثوار العرب على السبع في سيارات وبسيطروا على بير السبع، كان بالسبع اثنين أو ثلاث ضباط انجليز، وكان عندهم مركز للشرطة الانجليزية، باقي العساكر والضباط بالمركز كانوا عرب فلسطينية، كان في حوالي خمسين شرطي عربي من أهل السبع منهم شعبان أبو عمر (شاويش)، شحادة العناني (ضابط)، سعيد العكا أبو صالح (ضابط)، سالم أبو قبيله عزامي (كان شاويش وصار ضابط)، شعبان دويك (كان شاويش وصار ضابط)، أبو الوليد (ضابط)، حسن تفاح (ضابط)، فخري العتلي (ضابط)، عطيّة السيد المغربي (شاويش) ، داوود العجيل أبو سليمان (شاويش)، عبد السلام العطاونة (شاويش)، سليمان أبو عواد العطاونة (شاويش)، دياب العطاونة (اونباشي)، سلمان العطاونة (اونباشي)، عطيّة بن ربيع (اونباشي)، حماد الصانع ابن الشيخ حمد (اونباشي)، منصور الصانع (اونباشي)، أبو عطوة (اونباشي)، عبد ساريس عبد العطاونة (شاويش)، الحاج مسلّم الرياطي (شاويش)، لطفي العكاوي عرايشي (شاويش)، سعيد العكاوي عرايشي (اونباشي)....

بالسبع كان في مستشفى ، كان في واحد اسمه صابر أبو الخير، اشتغل ممرض هناك من أيام الانجليز، صابر كان يحكّم العرب والباقي كانوا يحكّموا اليهود.

الدكاترة بالمستشفى كانوا من غزة والقدس والناصرة.. بتذكر كان في دكتورة اسمها عبلة ، ودكتور اسمه سليمان المسيحي وحماد وغيرهم كثير... كان في كمان ممرضات وأغلبهم مسيحيات من رام الله والقدس، بتذكر منهم عزيزة وعدلة. الاطباء كانوا ساكنين بالسبع والممرضات كانوا يناموا بالمستشفى، كان إلهم غرف.

بالسبع كان في مطاحن كثيرة ، مثل طاحونة حسن الهليس، ابراهيم الهليس، علي الهليس، الحاج عبد القدرة والحاج أبو العبد وغيرهم وكمان كان في كثير مناجر مثل منجرة ابن الشيخ حسن السيسو وابن الشيخ فؤاد ، حسن واكد وابنه وأخوه .

كان في بنك اسمه بنك الشوّا وفنادق كثيرة (لوكندة) مثل لوكندة الحاج يوسف الحمو، والشيخ شمس وغيرهم... بالنسبة للكراجات... السبع كان فيها كراجات كثيرة مثل كراج سليمان سلطان وكراج أبو العيس.

يعني أهل البلد ما كانوا محتاجين يطلعوا منها لأنه كل شي كان فيها.. وخاصة بالسوق اللي كان يكون كل يوم أربعاء وكانوا ييجوا عليه تجّار وناس من أم رشرش (ايلات)، الخليل وغزة ومصر... كنا نصدّر لحوم لمصر والخليل ونبيع أحسن أنواع القماش بالأسواق والدكاكين.

أهل النقب كانوا عايشين على المواشي والزراعة... كنا نزرع قمح وشعير وعدس وفول... في الارض كانت النسوان تشتغل أكثر من الرجال... واللي ما كان عنده أرض كان يضمن أرض من شخص معين.. يزرعها ويشتغل فيها وياخذ نسبة من الارض...

بالسبع كان في جامعين.. الجامع الكبير اللي بنوه الأتراك وكنا نسميه الجامع التركي، بظن انه بنوه سنة ١٩٠٦.. وكان في جامع اللي بناه وتبرع فيه الحاج عيسى بسيسو.. بس انا مش متذكّر بالضبط وينتا بناه، بظن قبل ال- ١٩٣٦. بالنسبة للكنائس.. كان في كنيسة رئيسية اللي بناها يعقوب بولص أبو جورج... وكنيسه للامريكان.

كل بيرالسبع بنوها بعد ال- ١٩٠٠... ما كان في سكان بدو كثير بالسبع.. بس لما أجا الانجليز أعطوا لكل واحد دونم أرض.. مثل عائلة أبو عبدون.. الحاج عبدالله أبو الغصين.. العطاونه.. حمدي الصانع.. سلمان أبو ربيعه.. الحاج فرحان أبو يحيى.. جبر أبو سريعان.. الحاج سليمان أبو غليون... ابن العليان .. الحاج إبراهيم الصانع، الحاج ناصر أبو الخيل وغيرهم.

بال- ٣٦ دخل الثوار على بير السبع وصاروا يطخّوا على الإنجليز بالبارود، واحد منهم هرب والثاني مسكوه جنب المركز وقتلوه. قائد الثورة وقتها كان اسمه عبد الحليم الشلف من نابلس، ومن الثوار البارزين أيامها كان في شخص اسمه أحمد أبو جلده من طامون وواحد اسمه السيخ ، هدول كانوا مطلوبين للانجليز. الثوار ما كان بدهم انجليز ولا حكومة انجليز. قعدوا الثوار ببير السبع ست أشهر، عملوا وقتها إضراب، البلد كانت مسكرة، ما في دكاكين فاتحة وكانت فوضى. بعدها توجه أهل البلد لشخص اسمه عارف العارف، كانت علاقته وقتها جيدة مع الانجليز، وطلبوا منه إنه ترجع الحكومة الانجليزية عشان تنتهي الفوضى... وهيك رجعت حكومة الانجليز على السبع... اهل السبع ما قدروا يتحمّلوا الفوضى والإضراب اللي استمر ست أشهر بسبب الثوار.

ايام الثورة كان في مقاومين من السبع اللي ساعدوا الثوار، كانوا مطلوبين للانجليز بس ما قدروا الانجليز يلاقوهم، البلد كانت بتعرفهم بس ما حدا خبّر عنهم او فسد.

أنا اشتغلت مع الانجليز ومع مسيحية .... نصارى واشتغلت كمان مع يهود، المسيحية بالسبع كان عددهم كبير..

كانوا اغنياء كثير وعندهم كثير شغل، مثل عائلة بترو الطرزي ، هذا الزلمة من سكان بير السبع وبملك أراضي كثير، ماتت زوجته بعد ما خلّف منها ولدين، بعدين راح تزوّج أم اسعد، امرأة مصرية من الاسكندرية وولدت منه طفلين. عائلة الطرزي كان عندهم محطة بنزين وكتير أراضي...كمان شخص اسمه خليل الطرزي كان موظف في الحكومة، وأخوه بسيل كان ضابط جمرك... عطاالله الطرزي واخوته، كان عندهم دكاكين ويبيعوا قمح وشعير وذرة. عائلة أخرى هي عائلة وديع الحشوة، كان يشغّل محطة بنزين، أخوه سمعان الحشوة كان بوليس.

عائلة يعقوب بولس- أبو جورج، كان تاجر وعنده حانوت، ابنه جورج كان مكوجي او خيّاط ، في دارهم كان موجود جرس الكنيسة اللي برن كل يوم أحد وفي الاعياد. عائلة مسيحية اخرى عائلة أبو خليل، كان عنده دكان علف وشعير، خليل كان يشتغل بالشرطه وبنته أنجيل معلمة.

عائلة الترك : قسم منهم معلمين مدارس وقسم منهم كانوا يملكوا سيارات... عائلة أبو سعاد، مختار المسيحية...لأنه بالسبع كان في مختار للمسيحية ومختار للإسلام اسمه الحاج علي جرادة.

بالسبع كان في مدرستين حكوميات، مدرسة بنين ومدرسة بنات، وكانوا ييجوا طلاب من خارج السبع يدرسوا فيها مثلا ً من قرية أم رشرش (ايلات) ومن قبائل مجاورة مثل قبيلة التياها اللي على حدود مصر، العزازمة ، الترابين ، الظلاّم.... بس كمان كان في مدارس خصوصية اللي كانت الناس تدفع عشان تتعلم فيهم، كان في حوالي أربع أو خمس مدارس خصوصية تابعين للشيخ علي بسيسو، الشيخ جميل الترك .. وغيرهم. المدارس الخصوصية كان اسمهم الكتّاب.

كانوا يدرّسوا أدبي وعلمي وكان في عشرات المعلمين، المدارس بالسبع كانت بس تعليم ابتدائي وإعدادي واللي بدّه يتعلم ثانوي كان يروح على غزّه .. واللي بده يكمل تعليم عالي كان يروح على جامع الأزهر بمصر... مش كل الأهل كانوا يعلموا أولادهم بغزّه أو بمصر.. حسب الوضع المالي.

ببير السبع ما كان في يهود قبل الثورة، بسنة ال- ٣٨ تقريباً صاروا ييجوا اليهود ويشتروا أراضي من العرب ويسكنوا، كثير ناس باعت أراضي لليهود، شروا اليهود أرض أبو الحمام وبنوا عليها مستوطنة نباتيم، وشروا كوبّانيّة السر وبنوا عليها بيت إيشل، وبنوا على أراضي الخزعلي عند أبو سعيد. علاقة اليهود والعرب قبل الاحتلال كانت ممتازة، أنا كان عندي اصحاب يهود، افرايم وداني وغيرهم وكنت أزورهم دايماً.

أنا كنت أشتغل على الجمال بالسبع وخارج السبع، أحمّل كرستا (مواد بناء للبيت)، الحصمة، الحصاص، حجار ورمل، وأنقلهم على الوادي عشان نبني طريق للوادي وعشان يوسعوا طريق الوادي.

في ال- ٤٨، بتذكر وقتها كانت فترة الحصاد، أجينا أنا وأهلي على أرضنا عشان نحصدها، كان شهر سبتمبر \ أيلول، أرضنا كانت برّا السبع، واحنا بالارض دخل اليهود عشان يحتلوا السبع.

الناس اللي كانوا عارفين إنه اليهود راح يحتلوا السبع وكانوا حاسين بالخطر صاروا يهربوا أولادهم برّا السبع على مصر والخليل أو قرى قريبة.

مصر دخلت على السبع وعينت فيها حاكم عسكري اسمه حلمي جمعة، العسكر الفلسطينية اللي كانوا مع الانجليز صاروا مع الجيش المصري.

بالليل دخل اليهود وصاروا يضربوا قنابل من طيارات على السبع، على البيوت وعلى الشوارع، كان هدفهم تخويف الناس عشان يطلعوا من السبع.

الجيش المصري ما كان يملك طيارات بس كانوا يملكوا سلاح، وكان عنده مركز ومعسكرات.. صارت الحرب بالليل بين الجيش المصري واليهود، حوالي أسبوع كامل استمرت الحرب بالسبع، بس القصف والقنابل كانت أكثر بالليل، بيتنا إحنا .... ضربت قنبلة وهدّت البيت... أول هجوم يهودي على السبع كان من الجهة الغربية ، في البداي الجيش المصري والمقاومين انتصروا وشرّدوا اليهود وقتلوا منهم عساكر، لما هرب اليهود، أخذ الفلسطينية سياراتهم وسلاحهم وسمعت إنه كان في بسياراتهم موز وتفاح... بهاي الحرب استشهد حلمي جمعة رئيس العساكر المصريين، كان يحارب مع العسكر وانقتل... هاشم حسن التركماني (شاويش) استشهد، سعيد علي السيد استشهد ببير عصلوج، الشهيد عبد السوده، الشهيد هاشم الشوا، سليمان ابو عيشه، داوود سليمان العجيلة وابو الشهداء الحاج مفرّج ابو حصا ...

رجعوا اليهود بعد أقل من أسبوع، قصفوا السبع كمان مرّة واحتلوها... الناس طلعت من بيوتها بعد القصف وتركوا حاجاتهم داخل بيوتهم، اللي كان عنده سيارات وجمال كانوا يحمّلوا أغراض عليهم ويهربوا... قسم كبير هرب على مصر وغزة... ما حدا رجع بعد هيك على السبع... اللي برجع كانوا يطخوه.. لما طلعوا العرب دخل اليهود بسرعة وأخذوا البيوت والدواب.

بعد شي شهر أو شهرين حاولت بعض العائلات إنه تحصل على تصاريح عشان تدخل على السبع.. أول عائلة حاولت ترجع تشتغل بسوق السبع كانت عائلة الطرابين.. أنا رجعت وزرت السبع بعد بسنة من احتلالها.

اليوم اللي فيه سلّمنا السبع... أجوا شيوخ العشاير والمخاتير.. اجتمعوا بمدرسة البنين، وأجوا عساكر وضباط يهود وصاروا يوزعوا علينا هويات.. مثلا ينادوا على سليمان وعائلتة .. يصوروهم عشان يعملولهم هويات.. بعد شي أسبوعين أجوا اليهود ومعهم صندوق كبير مليان هويات... الهويات كانت بس للرجال.

لليوم أنا بطالب بأرضي بس ما حدا سامع ... إحنا ما كان معنا إثباتات وأوراق للأرض.. لأنّه ما كان في ملكية رسمية للأراضي (طابو)، على أيام الانجليز والأتراك كان معترف عليه إنّه في ورقة (كوشان) اللي بتثبت إنّه شخص معين إله أرض في مكان معين وعلى هاي الورقه بكون في شهود.. هاي كانت تعتبر إثبات... قلائل اللي كان معهم طابو.

The Battle that Began in ‘48

Until 1948 the mosque in the old city was used as a mosque for all intents and purposes, but with the end of the war public activities began to be held there. Following the War of Independence the Muslim residents of Beer Sheva left the city, and the desolate mosque was transferred to the ownership of the municipality. Since 1953 the structure has been used as a museum maintained and managed by the municipality. In 1974 the Muslims held Friday prayers at the mosque in an act of protest against its closure. In 1987 the museum was formally declared a museum in accordance with the Museum Law. In 1997, again, a large group of Muslims

الصراع الذي بدأ في – ١٩٤٨

حتى العام ١٩٤٨ استعمل المسجد في البلدة القديمة كمسجد بشكل مطلق، بينما مع انتهاء الحرب شرع بإجراء فعاليات جماهيرية فيه.
بعد حرب التحرير (هكذا في المصدر) غادر سكان بئر السبع المسلمون المدينة، والمسجد الذي ظل خاوياً سلّم الى وصاية البلدية.
منذ ١٩٥٣ يستعمل المبنى كمتحف تحت وصاية وإدارة البلدية.
في عام ١٩٧٤ أقام المسلمون صلاة الجمعة في المسجد، كخطوة احتجاج على إغلاقه.
في عام ١٩٨٧ أعلن عنه متحفاً بشكل رسمي طبقًا لقانون المتاحف.
في عام ١٩٩٧ أيضاً، أقامت مجموعة كبيرة من المسلمين صلاة الجمعة في المسجد، وعارضت البلدية بشدّة إقامة الصلاة، رغم أن الشرطة رخّصت بذلك.

המאבק שהחל ב-48

עד 1948 שימש המסגד בעיר העתיקה כמסגד לכל דבר, אולם עם סיום המלחמה החלו להתקיים בו פעילויות ציבוריות.

לאחר מלחמת השחרור עזבו תושביה המוסלמים של באר שבע את העיר, והמסגד שנותר שומם נמסר לחזקתה של העיריה.

משנת 1953 משמש המבנה כמוזיאון המוחזק ומנוהל על ידי העיריה. בשנת 1974 קיימו המוסלמים את תפילת יום השישי במסגד, כאות מחאה על סגירתו.

בשנת 1987 הוכרז כמוזיאון באופן רשמי בהתאם לחוק המוזיאונים. גם בשנת 1997 קיימה קבוצה גדולה של מוסלמים את תפילת יום השישי במסגד, העיריה התנגדה בתוקף לקיום התפילה, למרות שהמשטרה אישרה את קיומה.

בג"צ מציע: המסגד ישמש לצרכי המוסלמים

במסגרת המאבק הארוך שמתנהל בין עיריית באר–שבע לנציגי המוסלמים העלה בג"צ רעיון להסדר: המסגד בעיר העתיקה יפעל כמרכז תרבותי חברתי למוסלמים, אך לא כמקום תפילה. הצדדים אמורים להשיב תוך 60 יום. אלי בוקר מזהיר: יישפך פה דם. המקום יהפך למרכז של מוסלמים מכל העולם. אנחנו מאבדים את באר שבע". גורמים מוסלמים: "היו נותנים לנו להשתמש במקום כמסגד היינו מרוצים יותר"

המקומון כל-הנגב 21-1-2005 מאת יעקב לוי

בג"צ דן בשבוע שעבר בעתירה שהגישו ארגונים, מוסלמים נגד עיריית באר-שבע על כוונתה להפוך את המסגד בעיר העתיקה למוזיאון, והציע כי המסגר ייועד לצרכי האוכלוסייה המוסלמית באזור, וישמש כמרכז תרבותי חברתי, למעט לצרכי תפילה, בג"צ ררש מהצדדים לבדוק את ההצעה ולגבש את עמדתם בתוך 60 יום, ההצעה התקבלה בסיפוק בקרב נציגי הארגונים המוסלמים, כאשר מנגד מתכוונים ארגונים יהודים להיאבק ברעיון, עו"ד מוראד אל-סאנע, בא כוחה של האגורה לסיוע ולהגנה על זכויות הבדואים בישראל, הנמנית על העותרים, אמר בתגובה להחלטת הביניים "אנחנו מרוצים, אבל לו היו נותנים לנו להשתמש במקום כמסגר, היינו עור יותר שבעי רצון. יש התקדמות מסוימת, נגיש את עמדתנו, עדיין לא החלטנו".

מיר לאחר שנודע על ההצעה של בית המשפט העליון כיבס אלי בוקר, לשעבר סגן ראש העיריה ומי שמוביל את המאבק נגד הפיכת המבנה למסגר, מסיבת עיתונאים ובה כינה את ההצעה: "החלטה חמורה". בוקר אף הזהיר: "אבי יודע שיישפך פה דם, ואנחנו רוצים למנוע זאת". לעצם היוזמה-הצעה להפוך את המסגד למרכז קהילתי-חברתי, אמר בוקרי "יש לנו תחושה שהבדואים מנהלים מאבק איריאולוגי ולאט-לאט הם משתלטים עלינו. בית המשפט מנותק מתושבי באר-שבע. אין ספק שהבדואים יתפללו והמקום יהפוך למרכז של המוסלמים שיגיעו מכל העולם. אנחנו מאברים את באר-שבע והנגב". ח"כ יעקב מרגי מש"ס, שהופיע במסיבת העיתונאים עם חברי המועצה אנרי אוזן וזכריה אוהב-שלום, הבהיר כי יגיש הצעה לסדר בכנסת שתדון בנושא. מרגי; "זה כמו ארם שחולה בכל המחלות וממשיכים לדקור אותו. זה המסמר האחרון בארון של באר-שבע, וזה חמור ומסוכן". אוזן ואוהב-שלום האשימו את העיריה באוזלת יד והגישו הצעה לסדר לכנס את מליאת המועצה באופן דחוף כדי לדון בהתפתחויות האחרונות. בעיריית באר-שבע מנסים להמעיט מעצם החלטת הביניים. דובר העיריה מסר בתגובה כי "הנושא תלוי ועומד בפני בג"צ. יש לנו 60 יום כדי להשיב להצעה, וכך אכן נעשה .

הקרב על המסגד

הקרב על המסגד החל באוגוסט 2002 האגודה לסיוע לבדואים יחד עם ארגונים מוסלמים אחרים, עתרו לבג"צ בבקשה להודות לעיריה ולמשרדי הממשלה הממונים לאפשר למוסלמים להתפלל במבנה ולבטל את התוכנית להפוך אות חלק ממוזיאון הנגב.

נוכח מורכבות הנושא ונגיעתו למכלול היבטים בכללם דתיים, לאומיים, ביטחוניים תקציביים תרבותיים ועוד סברו המשיבים העיריה ומשרדי הממשלה הנוגעים בדבר) כי ראוי לערך בחינה מקיפה של הנושא והשלכותיו על-ירי ועדה בינמשרדית מקצועית אשר תגבש את המלצותיה בעניין, ותגיש אותן לבית המשפט.

העיריה ומשרדי הממשלה הרלבנטיים נעזרו בתצהירים של אנשי השב"כ שהתנגדו נחרצות לשימוש המבנה כמסגד תפילה למוסלמים.

בכיר בשב"כ חתם בזמנו על תצהיר בו כתב בין השאר: "מתן אפשרות לגורמים אסלאמיים להשתלט בדרך זו או אחרת על מבנה המסגר בבאר-שבע תביא במרוצת הזמן לתוצאות שליליות כגון הסתה נגר המרינה, הכרוכה בשנאה וליבוי יצרים, ואף בסכנה לאגירת אמצעי לחימה ולתוצאות של רצון להשתלט על שטחים נוספים בסביבה".בפברואר 1002 מינה ראש הממשלה ועדה, בראשותו של מזכיר הממשלה ישראל מימון, וזו הגישה את המלצותיה כעבור שמונה חוד שים. בין ההמלצות: "אין לשנות את ייעודו הנוכחי של המבנה לייעוד שהיה קיים לפני למעלה מ-50 שנה, ואין להחזיר את המבנה לשימוש כמקום תפילה".

בעיריה קיבלו אז את המסקנות של הוועדה בסיפוק וציפו שבג"צ יכריע לטובתם. מנגד, הארגונים המוסלמים המשיכו להמשיך במאבק.

בשבוע שעבר, כאמור, נתן בג"צ החלטת ביניים, לפני ההחלטה הסופית שאמורה להתקבל בחודשים הקרובים.

محكمة العدل العليا: المسجد لخدمة احتياجات المسلمين

في إطار الصراع الطويل الدائر بين بلدية بئر السبع وبين ممثلي المسلمين، طرحت محكمة العدل العليا اقتراح تسوية: يفتح المسجد في البلدة القديمة كمركز ثقافي اجتماعي للمسلمين،ولكن ليس كمكان عبادة.
من المفترض أن يتقدم الطرفان بردّ خلال ٦٠ يوماً. إيلي بوكر يحذر: "سوف يسفك دم هنا.سيتحول المكان إلى مركز للمسلمين من كل العالم. سنخسر بئر السبع".
أوساط إسلامية: «لو سمحوا لنا باستخدام المكان كمسجد لكنّا أكثر سروراً».

الصحيفة المحلية- صوت النقب ٢٠٠٥\١\٣١
من يعقوب ليفي

نظرت محكمة العدل العليا، الأسبوع المنصرم، في التماس تقدمت به منظمات إسلامية ضد بلدية بئر السبع على نيتها تحويل المسجد الموجود في البلدة القديمة إلى متحف، واقترحت أن يهيّأ المسجد لاحتياجات السكان المسلمين بالمنطقة، ويستخدم كمركز ثقافي اجتماعي، ما عدا الصلاة. وطالبت المحكمة الطرفين دراسة الاقتراح وبلورة موقفيهما خلال ستين يوماً. وقد تقبل ممثلو المنظمات الإسلامية الاقتراح برضا، بينما تعتزم المنظمات اليهودية محاربة الفكرة. المحامي مراد الصانع، الموكل عن جمعية الدفاع عن حقوق البدو في اسرائيل، من مقدمي الالتماس، قال في رد فعله على القرار الوسطي: "نحن مسرورون. لكن لو أتاحوا لنا استعمال المكان كمسجد لكنّا أكثر سروراً. هناك تقدم ما، سنعرض موقفنا، لم نقرر بعد".

وفورًا بعد معرفة اقتراح محكمة العدل العليا، عقد إيلي بوكر، نائب رئيس البلدية سابقاً ومن يقود النضال ضد تحويل المبنى الى مسجد، عقد مؤتمراً صحافياً وصف فيه الاقتراح: "اقتراح خطير"، وقد حذر بوكر قائلاً: "أنا أعلم أنه سيسفك هنا دم، ونحن نريد منع ذلك". وعن المبادرة/الاقتراح لتحويل المسجد إلى مركز جماهيري اجتماعي قال بوكر: "لدينا شعور أن البدو يقومون بنضال ايديولوجي ورويداً رويداً يسيطرون علينا. المحكمة منفصلة عن سكان بئر السبع. لا شك عندي أن البدو سوف يصلّون وسيصبح المكان مركزاً للمسلمين يأتون من كل الدنيا. نحن نفقد بئر السبع والنقب".

عضو الكنيست يعقوب مارجي من "شاس"، الذي شارك في المؤتمر الصحافي مع عضوي البلدية أنري أوزن وزخاريا أوهف – شالوم، أوضح بأنه سيقدم اقتراحاً مستعجلاً في الكنيست لبحث الموضوع. مارجي: "الأمر يشبه إنساناً مريضاً بكل الأمراض وهم مستمرون بطعنه،هذا هو المسمار الأخير في نعش بئر السبع، هذا سيء وخطير". وقد اتهم أوزن وأوهف شالوم البلدية بالعجز وتقدموا باقتراح عاجل لعقد اجتماع طارىء لمجلس البلدية لبحث التطورات الأخيرة. في بلدية بئر السبع يحاولون التقليل من وطأة القرار المؤقت. فالناطق بلسان البلدية أفاد قائلاً:

«الموضوع لا زال قيد البحث أمام المحكمة العليا. أمامنا ٦٠ يوماً للرد على الاقتراح،وهكذا سنفعل».

المعركة على المسجد

بدأت المعركة على المسجد في آب ٢٠٠٢ عندما تقدمت جمعية المساندة والدفاع عن حقوق البدو مع تنظيمات إسلامية أخرى، بالتماس إلى محكمة العدل العليا تطلب فيه إصدار أمر إلى البلدية ووزارات الحكومة ذات العلاقة، بالسماح للمسلمين بالصلاة في المبنى وإلغاء التخطيط لتحويله إلى جزء من متحف النقب.

إثر تعقيدات الموضوع وصلته بجملة من الاعتبارات منها الدينية والقومية والأمنية والمادية والثقافية وغيرها، رأت البلدية والوزارات ذات العلاقة بالموضوع، من خلال ردها،أنه من الجدير إجراء فحص شامل للموضوع وإسقاطاته بواسطة لجنة وزارية مهنية تبلور توصيات حول الموضوع وتقدمها للمحكمة.

استندت البلدية والوزارات ذات العلاقة على بيان رجال المخابرات الذين عارضوا بشكل قاطع استعمال المبنى كمسجد للصلاة للمسلمين.

موظف عالي المستوى في المخابرات وقع في حينه على بيان خطي كتب فيه: "إعطاء إمكانية لأوساط إسلامية للسيطرة بطريقة أو بأخرى على بناية المسجد في بئر السبع ستؤدي مع مرور الوقت إلى نتائج سلبية مثل التحريض ضد الدولة، الذي يتضمن كراهية وتأجيجاً للغرائز، وخطورة جمع السلاح. وستؤدي إلى رغبة في السيطرة على مناطق إضافية في المنطقة.» في شباط ٢٠٠١ عيّـن رئيس الحكومة لجنة برئاسة سكرتير الحكومة يسرائل ميمون، قامت برفع توصياتها بعد ثمانية أشهر. من بين التوصيات: "لا لتغييّر الغاية الحالية للمبنى لغاية كانت قائمة قبل أكثر من ٥٠ عاماً. ولا لإعادة استعمال المبنى كمكان صلاة".

المسؤولون في البلدية تلقوا في حينه توصيات اللجنة برضا وتوقعوا أن تحسم المحكمة الموضوع لصالحهم. وفي المقابل استمرت التنظيمات الإسلامية بالنضال.

الاسبوع الماضي، كما ذكر، أصدرت المحكمة العليا قراراً مؤقتاً، قبل القرار النهائي المفترض صدوره في الأشهر القادمة.

"אנחנו גולים באדמותינו":
הזהות הדיאספורית של הבדואים בנגב
ספא אבורביעה

מבוסס על עבודת מחקר במסגרת תואר שני במחלקה למדעי התנהגות- המסלול לאנתרופולוגיה, אוניברסיטת באר שבע.

"אבי היה יושב ושותה קפה והיינו מדברים, הייתי מאיץ בו, בוא נעשה ריצוף לחדר. היה אומר- לא ,לא לא רוצים לבנות באדמות האנשים. זוהי אינה אדמתנו ואיננו רוצים. אנחנו לא קשורים לאדמה הזו, אנחנו לא יכולים להישאר פה על אדמות אחרים. אלו אדמות לא שלנו. לא קנינו אותה. אנחנו רוצים את האדמות שלנו עליהם חיינו מאות שנים, דורות על גבי דורות, אבותינו סבינו וסבי סבינו חיו עליהם מאות שנים".(נורי אלעוקבי).

מצבם של הבדואים בנגב מורכב. כמחציתם [75,000] חיים ביישובי קבע הכוללים שירותים בסיסיים כמו דיור, מים, חשמל, שירותי חינוך, רפואה ותשתיות בסיסיות, ואילו החצי השני [75,000] חיים בכפרים לא- מוכרים בריכוזי תושבים שחלקם קיים על אותם אדמות עוד לפני קום המדינה ועד היום, וחלקם האחר גורש מאדמותיו המקוריות למקום אחר עליו נשאר עד היום. אלו חיים ללא זכאות לבנות את בתיהם, ללא שירותי מים וחשמל, בתי ספר, מרפאות, שירותי רווחה או תשתיות בסיסיות לקיומם.

המשותף ביניהם הוא ניסיונם לכונן בצורה מודעת תודעה דיאספורית וזהות גלותית בקרב בני המשפחה, דרך הבניית זיכרון קולקטיבי משותף אודות העבר «המפואר", תוך הפנמת חוסר השייכות ותחושה העקירה מהמקום בו הם מצויים היום, בין אם הם חיים ביישובי קבע או לא. מטרתם בעיקרה התרסה כנגד מצבם הנוכחי והבעת השאיפה המתמדת לחזרה עתידית לצורת חייהם הקודמת על אדמותיהם המקורית ממנה התקיימו.

הבדואים משתמשים במספר אסטרטגיות לחיזוק זיקתם לאדמתם המקורית ממנה נעקרו.

דור הנכבה הבדואי אשר חווה את העקירה על בשרו, משתמש בפרקטיקות ספונטאניות ובלתי מאורגנות אשר הפכו במרוצת הזמן לממוסדות ברמות המשפחתיות כחלק משימור והעברת תודעת העבר אל דור העתיד. הם עושים זאת בעיקר דרך ביקורים באדמת המקור ממנה נעקרו והמסמלת עבורם יותר מכל את חייהם בעבר. את הביקורים הם עורכים בעיקר בימי האביב באירועים מיוחדים וביום העצמאות הישראלי המהווה את יום הנכבה עבורם. הביקורים מלווים בהסברים מפורטים אודות אורח החיים אותו נהגו לקיים במקום הזה ומה שנותר ממנו היום מהווה תזכורת עבור ילדיהם לחייהם הקודמים.

כך על מנת להעניק לגיטימציה לשאיפותיהם העתידיות, מהווה שאיפת "החזרה" מרכיב מרכזי בהבניית הזיכרון הקולקטיבי שלהם. החזרה מבחינתם איננה למולדת במובן של מדינה, ארץ מוצא, אלא לאדמתם המסמלת יותר מכל את האובדן הרחב יותר, זה המדיני, הלאומי. משום שהמולדת איננה עוד, לפחות במובן המדיני, ומאחר ואובדנה מסמל אובדן אישי של ה"אני" העצמי שלהם, היאחזותם בעבר ובכל מה שזה מייצג, מסמל עבורם את התקווה העתידית לחיים טובים יותר.

בזאת, מטרת הביקורים היא יידוע הדור הבא בעברם ובהיסטוריה שלהם. יידועם לגבי עברם הנו חלק מפיתוח תודעתם לגבי עצמם, מיקומו בהווה של ילדיהם על מנת לאמצו ולשלוט בו.

כך, משהים ביקורים אלה את הזמן. ההורים חוזרים לחיות בעבר לכמה רגעים אוטופיים, כאשר דרך הביקורים הם משחזרים וממחזרים כל פיסת מידע יוצאת מפיהם אודות חייהם בעבר. התיאורים סובבים בדרך כלל אחר אורח חייהם השגרתי תוך הסבר וסימון מה היה איפה: פה הייתה "הסדה", שם היה הבאר, כאן היו יושבים בלילה שם היינו מגדלים חיות, שם היינו רועים אותם וכדומה. אך יותר מכל ביקורים אלה ממחישים לילדים את מקורם, את הוויתם השורשית שמטרתה ליצור בהם תחושת גאווה ושייכות להיסטוריה ולקיום אשר נקטע. האדמות עבורם מסמלים שרידים של העבר, בהם הם מחפשים סימנים ממה שנותר מחייהם עליהם

לפני שנים. סימנים אלה מהווים למעשה תזכורת חיה לחייהם הממשיים עליהם. הבניית זהותם קשורה להמשכיותה. זו מתחילה מנקודת זמן נצחית בלתי ידועה ומנוגדת לקיומם היום. לכן עליהם לדעת כיצד התחילו חייהם בעבר וכיצד הם אמורים להיות בעתיד.

למעשה הבניית הזיכרון החלה בתאריך אשר חילק עבורם את הזמן לשלושה חלקים לא רציפים: עבר, הווה ועתיד. קטיעת הרצף מתחילה בתאריכי הגירוש 1948-1953, בו החל זיכרון העבר המומחש בזמן ההווה ומיועד להמשיך בזמן העתידי. כך שינוי מהותי זה אשר זעזע את אורחות חייהם והפכם כלא היו, הביא בין השאר להתייחסות תודעתית חדשה בכל הקשור למושג המופשט שנקרא- זמן אשר עיגן בתוכו את הבניית הזיכרון ותפיסתו. כך הפך הזמן ממושג מופשט למוחשי ביותר עבורם ומשמעותי בהבניית תודעתם האישית והקולקטיבית. עד לאותו תאריך, תפיסת הזמן עבורם הייתה עגולה, מתמשכת ורציפה. אך לא עוד, בתאריך זה הזמן קיבל מימדים חדשים והחל מתחלק לשלושה מימדים נפרדים ושונים זה מזה: העבר, ההווה והעתיד. שלושתם לא התייצבו במערכת המעגלית השלווה המתחילה בנקודה מסוימת ומסתיימת לרוב במותה, כפי שהיה עד לתאריך זה, כעת כל מימד בה, מייצג, מסמל ונתפס בצורה שונה ומנוגדת. העבר מייצג את החיים לפני 1948, ומיוצג על ידי דור 48' אשר חווה אותו וחי בתקופתו ומסמל חיים אוטופיים ושלווים. זמן מימדי זה נקטע באכזריות בהווה הממאן להימחק, זה הארעי המייצג את חיי הפליטות והעליבות של היום. קטיעה זו על אף המשכה שנים רבות, נתפסת ככזו אשר תשתנה בעתיד. אמנם כרגע זמן ההווה בהמתנה ארוכה אשר תמשיך בחיבור הברור וההגיוני מבחינתם את העבר הקטוע להתגשם בזמן העתידי להחזרת המשכיות רציפה שנקטעה. לשם שימור העבר ותחזוקו לבל יישכח, פועלים הבדואים להבנייתו בזמן הווה כנגד השינוי המתמשך בו. מאחר והארץ עליה ישבו כל חייהם אבות אבותיהם, מקבלת צבע אחר וצורה חדשה המשתנה לאחרת ולא מוכרת. והם, בתור סמל העבר ושרידי החיים ממנו, עליהם לשמר את מה שהם מכירים ויודעים כחיים קודמים בה.

פרקטיקות הנצחה אלו משמשות לשימור העבר בקרב המשפחות הבדואיות בנגב, בזאת יצירת מחוזות הזיכרון מבנה את ההיסטוריה הבדואית בנגב מחדש ומחייה אותה דרך מוחשיות הקיים והפיכתו לבעל משמעות ערכית גבוהה בקרב ילדיהם.

כך מביא השימור להעברת תחושת הזיקה הישירה לבעלי האדמה המשניים, אלו שלא חיו עליה ולא חוו אותה על משמעותה- ילדיהם. יצירת סוכני הזיכרון השניוניים או המשניים הופכת למשימת- על בקרב דור השורדים. עליהם ליידע את ילדיהם במה ששייך להם.

כאמור, החייאת הנכבה בקרב הבדואים בנגב מחייה את זמן העבר וממשיך אותו אל העתיד. הדבר משקף את תפיסתם לגבי זמן ההווה בו למעשה הזמן נתפס כארעי, זמני ובר- חלוף. לעומתו, העבר נקשר ישירות עם העתיד על שאיפותיהם, רצונותיהם ומאווים.

אך מעבר לכך, עליהם להעביר את התחושה ההופכת את הידיעה על הבעלות, עליהם להעביר את תודעת הזיקה העמוקה של קשר הדם הישיר הבלתי אמצעי לאותה פיסת אדמה, לאותו מקום רחוק מהם פיזית ותודעתית. כלומר יידוע הילדים אשר נולדו בשנים שלאחר מכן לגבי מיקום אדמותיהם במדויק למען ידעו להוכיח את בעלותם העתידית עליה, כלומר שימור תקוות החזרה העתידית לאותה אדמה. כך מובנית תחושת השייכות הקולקטיבית השבטית- משפחתית בשייכות המתחילה במקור והוא - האדמה. כל שבט מבנה את שיוכו לאדמתו. במבט-על, כולם מבנים אותה שייכות באותם שיטות, אולם השוני מתבטא בייחודיות פרטיקולארית לאדמה ספיציפית. כל שבט מתרכז באדמתו שלו ובשייכותו ושייכות משפחתו אליה.

בזאת מרגישים הבדואים למעשה דיאספוריים לא פחות מאלו אשר חצו את גבולות המדינה, זאת משום שגבולותיו החדשים של המרחב בו מתקיימים היום בהפיכתו ממרחב פלסטיני לישראלי, הגדיר אותם כדיאספורים במולדתם למרות הימצאם פיזית בתוך גבולותיה אך אינם בהכרח מוכלים בתוכה. זו מתבטאת בקרבם בשני מישורים עיקריים: המישור הפיזי, בהיותם רחוקים מאדמתם המהווה את מוקד חייהם אליה עורגים ואותה מבנים בדמיונם, והמישור הרגשי של תחושת הגלות, חוסר השייכות והנתק מתחושת העצמי והלא-שלם אשר נושא בחובו משמעויות נלוות כמו כבוד עצמי, פרנסה, שורשיות, בעלות על אדמה, מקור ושייכות. דיאספורה תודעתית ופיזית זו מצויה בקרבם ומתבטאת בפרקטיקות הבניית הזיכרון מאותו המוקד והוא אדמת המקור ממנה נעקרו. בזאת מתבטאת הדרתם הפיזית מאדמתם וכן זו התודעתית- רגשית המטווה את תחושות הזרות והניכור הנלווית לעקירה, והכוונה להרגשה של חיים באופן ארעי כלא שייכים למקום בו נמצאים היום.

"لاجئون في أرضنا" الهوية المهجرية للبدو في النقب

صفاء أبو ربيعة

[من بحث قدمنه الكاتبة للحصول على شهادة الماجستير في مساق العلوم الإنسانية (أنتروبولوجيا) في جامعة بئر السبع].

« ... كان أبي جالساً يشرب القهوة وكنا نتحدث. أحاول حثه على تبليط أرضية الغرفة. قال لا، لا، لا نبني بأرض الناس (الآخرين). هذه ليست أرضنا.... لا يربطنا بهذه الأرض شيء، لذلك لا يمكننا أن نبقى هنا على أرض الغير. لم نشتر هذه الأرض. نحن نريد أرضنا التي عشنا عليها مئات السنين، أجيال وراء أجيال....» [نوري العقبي].

٧٥٠٠٠ من البدو في النقب يعيشون في تجمعات سكنية ثابتة تشمل خدمات أساسية مثل المسكن، الماء، الكهرباء، خدمات تعليم ، خدمات طبية وبنية تحتية أساسية. بينما النصف الآخر منهم (٧٥٠٠٠) يعيشون في قرى غير معترف بها، قسم منها قائم على نفس الأراضي قبل قيام الدولة وحتى اليوم، وقسم منهم طرد من أرضه الأصلية (مع قيام الدولة) الى مكان جديد يعيش فيه حتى اليوم. يعيش هؤلاء ممنوعين من بناء مسكن، مقطوعين عن شبكة المياه أو الكهرباء، محرومين من المدارس والعيادات الطبية والخدمات الاجتماعية والبنية التحتية الأساسية.

كلهم يشتركون في بلورة شعور غربة وهوية مهجر لدى أبنائهم من خلال بناء ذاكرة جمعية تستند على الماضي «العريق»، وتذويت عدم الانتماء للمكان الحالي، سواء كانوا من سكان التجمعات المنظمة أم لا. هدفهم هو الاحتجاج على وضعهم الحالي والتعبير عن طموحهم المتواصل للعودة مستقبلاً إلى أسلوب الحياة السابق على أرضهم الأصلية.

«جيل النكبة» الذي عاش تجربة «الاقتلاع» على جسده، يحاول اليوم المحافظة على ذكرى الماضي وتمريرها إلى جيل المستقبل. وذلك من خلال الزيارات إلى المكان الذي اقتلعوا منه والذي يرمز أكثر من أي شيء آخر إلى وجودهم في الماضي. التمسك بالماضي، بالنسبة لهم، يضفي شرعية على العودة في المستقبل ويعطيهم أملاً بحياة أفضل.

تعريف الجيل الجديد بماضيه وتاريخه هو جزء من تطوير وعيه لذاته، ولمكانته في الحاضر. زيارة المكان تجسد للأبناء أصولهم وجذورهم حتى تنمي فيهم شعور الفخر والانتماء للتاريخ وللوجودية التي انقطعت. الأرض تمثل آثار الماضي وكينونته. بناء هويتهم منوط باستمراريتها. فهي تبدأ من نقطة زمنية أزلية غير معروفة ومناقضة لشكل حاضرهم. عملياً، بناء الذاكرة بدأ في ذلك اليوم الذي قسّم لهم الزمن إلى ثلاثة أقسام غير متواصلة: الماضي والحاضر والمستقبل.

قطع التواصل الزمني تمّ أيام التهجير ١٩٤٨-١٩٥٣ ، حينها، بدأت في زمن الحاضر، ذاكرة الماضي الملموس وهي معدّة للاستمرار في زمن المستقبل. هذا التغيير الجذري الذي زعزع طريقة حياة البدو وجعلها كأنها لم تكن، أدى - من ضمن ما أدى إليه- إلى تعامل ذهني جديد مع كل ما هو متعلق بالمصطلح المجرد المدعو – الزمن. هكذا تحول الزمن من تعبير مجرد إلى شيء ملموس جداً بالنسبة لهم وهاماً في تكوين الوعي الفردي والجمعي.

الماضي يمثل الحياة ما قبل ١٩٤٨، ويمثله جيل ال- ٤٨ الذي عاشه وجربه ويتم وصفه كمثالي وهادئ. هذا البعد الزمني انقطع بصورة قاسية بحاضر يرفض أن ينمحي، هذا المؤقّت الذي يمثل حياة اللجوء وبؤس هذه الأيام. هذا الحاضر، بمثابة فترة انتظار تنتهي مع الالتصاق الطبيعي والمنطقي بين الماضي المبتور والمستقبل المنظور.

The Battle for the Mosque

The battle for the mosque began in August 2002. The Association for the Support and Defense of Bedouin Rights, together with other Muslim organizations, petitioned the High Court to instruct the municipality and supervisory government offices to allow Muslims to pray in the structure and to cancel the plan to turn it into part of the Negev Museum.

Given the complexity of the subject and that it touches on religious, national, security, budgetary, cultural, and other matters, the respondents reasoned that it would be appropriate for a broad ranging examination of the subject and its ramifications to be carried out by a professional intergovernmental committee, which would formulate its suggestions on the matter and submit them to the court. The municipality and relevant government offices were assisted by affidavits from the General Security Services, which vehemently opposed the use of the structure as a Muslim mosque for prayer. At one point a senior GSS official signed an affidavit in which he wrote, among others, "Allowing the possibility for Islamic elements to take over the structure of the mosque in Beer Sheva, in this manner or another, will in time bring about negative outcomes such as incitement against the state, combined with hatred and the enflaming of passions, and even the danger of amassing weapons, and will result in the desire to take over other territories in the area." In February 2001 the Prime Minister appointed a committee headed by Government Secretary Israel Maimon, which submitted its recommendations eight months later. Among the recommendations: "The present, designated purpose of the structure must not be changed to a purpose that existed over 50 years ago, and the structure must not be reverted for use as a place of worship." The municipality accepted the recommendations of the council and expected the High Court to make a determination in its favor. On the opposing side, the Muslim organizations continued to wage their battle.

Last week, as stated, the High Court handed down an intermediate decision, preceding the final decision that is expected in the coming months.

The High Court Recommends:

The Mosque Will Be Used for Needs of Muslims

Local newspaper "Kol Ha-Negev," 21 January 2005
by Yaakov Levy

In a longstanding battle between the Beer Sheva municipality and Muslim representatives, the High Court has suggested an idea for a settlement: The mosque in the old city will operate as a social-cultural center for Muslims, but not as a place of worship. The parties are to respond within 60 days. Eli Boker warns: "Blood will be spilt here. The place will turn into a center for Muslims from all over the world. We are losing Beer Sheva." Muslim sources: "We would be even more satisfied if they would let us use the place as a mosque."

Last week the High Court deliberated over a petition submitted by Muslim organizations against the Beer Sheva municipality regarding its intention to turn the mosque in the old city into a museum. The High court proposed that the mosque be used for the purposes of the Muslim population in the area as a social-cultural center but not as a place of worship. The court ordered the parties to examine the proposal and formulate their positions within 60 days.

The proposal was received with satisfaction among representatives of Muslim organizations, while on the opposing side Jewish organizations are planning to battle the idea. Adv. Morad al-Sana, representing the Association for the Support and Defense of Bedouin Rights, appointed by the petitioners, said in response to the intermediate decision, "We are satisfied, but we would be even more satisfied if they would let us use the place as a mosque. There has been some progress. We will submit our positions. We still haven't decided."

Immediately after he was informed of the High Court proposal, Eli Boker, former deputy mayor and the person leading the battle against turning the structure into a mosque, assembled a press conference in which he called the suggestion "a grave decision." Boker further warned: "I know that blood will be spilt here, and we want to prevent it." Regarding the proposal itself to turn the mosque into a community social center, Boker said, "We have the sense that the Bedouin are carrying out an ideological battle and are taking us over step by step. The court is out of touch with the residents of Beer Sheva. There is no doubt that the Bedouin will pray and the place will turn into a center for Muslims who will come from all over the world. We are losing Beer Sheva and the Negev." Minister of Knesset Yaakov Margi of Shas, who appeared at the press conference with council members Andre Ozen and Zechariah Ohev-Shalom, made clear that he will submit a motion for the Knesset agenda to discuss the matter. Margi: "It's like a man who is sick with every illness and they continue to prick needles into him. It's the last nail in the coffin of Beer Sheva, and it is grave and dangerous." Ozan and Ohev-Shalom accused the municipality of being inept and submitted a motion for the Knesset agenda to urgently convene the council to discuss the latest developments. The Beer Sheva Municipality is trying to minimize the intermediate decision. A spokesperson for the municipality responded that "the matter depends on and hangs before the High Court. We have 60 days to respond to the proposal, and that is indeed what we will do."

The IDF of October-November 1948 was radically different from the Israeli army of even three months before. It had – and deployed with telling effect – a small number of bombers and fighters, batteries of field artillery and mortars, and tanks (in small numbers). Operation Yoav began on 15-16 October, with bombing and strafing attacks on Beersheba, Gaza, Majdal, Hamama, Barbara, Isdud, Beit Hanun, Dimra, Hirbiya, al Jura, Deir Suneid, Faluja and Beit Jibrin. While by World War II standards these attacks were pinpricks and not particularly accurate, most of the affected communities had never experienced air attack and were not built for it, either psychologically or in terms of shelters and ground defences. Artillery was also used far more extensively than in any previous IDF campaign, though it was generally directed against Egyptian and militia positions." (p. 465)

"On 21 October, the 8th Brigade's 89th Battalion and the Negev Brigade's 7th and 9th battalions conquered Beersheba. The operational order had called for the 'conquest of Beersheba, occupation of outposts around it, [and] demolition of most of the town' – but did not state explicitly what was to be done with the inhabitants. Mass flight from the town had begun already on 19 October, by foot and in buses, mainly toward Hebron, following repeated IAF bombing raids on the night of 18-19 October. The town was bombed again, repeatedly, the following night, precipitating further flight.

Many of the wealthier inhabitants had left the town weeks and months before, beginning in April – May. The exodus continued during and immediately after the conquest, some fleeing toward Gaza. The conquest was accompanied by the execution of a handful of Egyptian POWs, and wholesale looting by individuals and military units.

In Beersheba, the IDF had captured about 120 Egyptian soldiers. The remaining population, some 200 adult males and 150 women and children, were temporarily housed in the town's police fort. A few days later, apparently on 25 October, the women and children, 'together with several dozen old men and cripples', were trucked to the border with Gaza and shoved across. The Egyptian POWs were sent to prisoner of war camps in the north and the remaining able-bodied adult males, about 120 in number, were put to work in cleaning and other menial chores. They were treated like POWs and housed in the mosque. Complaints reached IDF/GS that they were supplying the Egyptian Army with intelligence. Yadin ordered that they be removed from Beersheba. Some were apparently transferred to POW camps and others to Egyptian-held Majdal or Gaza. Ben-Gurion and Shafrir, the Custodian of Absentees Property, were greatly annoyed by the looting. On 30 October, Ben-Gurion visited Beersheba. According to Galili, Allon asked the Prime Minister (or, perhaps, Gad Machnes, the director general of the Minority Affairs Ministry, who accompanied Ben-Gurion): 'Why have you come?' – and added: 'There are no longer minorities [i.e., Arabs] in Beersheba.' Machnes responded, according to Galili: 'We have come to expel the Arabs. Yigal, rely on me.' But the Arabs, as Allon pointed out, were already gone." (pp. 466-467)

"During Operation Yoav, many beduin had moved off, some into Sinai, to be out of harm's way… On 3 November, Southern Front ordered that the beduin within a radius of 10 kilometres of Beersheba be expelled. The IDF was concerned about infiltration into town…" (p. 525)

Benny Morris

The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited

Cambridge University Press, 2004

"Roughly a third of Palestine's Arabs lived in towns and cities. There were 17 wholly Arab towns – Beersheba, Khan Yunis, Gaza, Majdal (Ashkelon), Ramle, Lydda, Hebron, Bethlehem, Beit Jala, Ramallah, Tulkarm, Nablus (Shechem), Jenin, Shafa 'Amr (Shfar'am), Acre, Beisan (Beit Shean) and Nazareth." (p. 20)

"On 5 December 1948, the Ministerial Committee for Abandoned Property approved the settlement of Beersheba, conquered on 21 October, but the army resisted. Ben-Gurion intervened, ordering Southern Front headquarters to free 'half the town'. But infrastructure problems delayed implementation. The first 17 immigrant families settled in Beersheba on 23 February 1948. Plans provided for some 3,000 settlers by the end of the year." (p. 391)

"The IDF deployed elements of four brigades (amounting to 12-14 battalions) and, on 15 October, a supply convoy was sent in. The Egyptians, as expected, opened fire, providing a casus belli. The IDF immediately launched Operation Yoav, originally named 'Operative Ten Plagues,' which lasted, with its appendages, until 9 November. During the three weeks of fighting, the IDF overran much of the southern coastal strip, including the small towns of Isdud, Hamama and al Majdal; Beersheba, the Negev's 'capital'; Beit Jibrin, in the Hebron foothills; 'Ajjur, in the Judean Hills; and several dozen smaller villages, including Beit Tima, Qauqaba, Barbara, Hirbiya, al Qubeiba and Dawayima, between the Mediterranean and Hebron. The inhabitants fled or were expelled, mainly to the Gaza Strip but also eastward, into the Hebron Hills." (p. 462)

"In all his previous campaigns Yigal Allon had left no Arab communities in his wake: So it had been in Operation Yiftah in eastern Galilee in the spring, so it had been in Operation Dani in July. … The inhabitants of the areas conquered in Yoav were nervous and largely demoralized before the battle was joined… Small towns (or oversized villages) like Isdud, Majdal and Hamama contained fairly large refugee populations that had fled from areas to the north in the spring and summer. They had been living under unsympathetic, coercive Egyptian military rule since May. They Egyptians were inefficient and often heavy-handed and were regarded by many locals as foreigner occupiers; they were perennially short of supplies and not generous with them with the locals, whose fields, in many cases, had been ravaged or rendered inaccessible by the hostilities. Moreover, during the long Second Truce, the locals understood that the stalemate would soon be broken, that they would be on the firing line, and that the Egyptian army was weak. They feared the flail of war and dreaded Jewish conquest and rule; they, too, had heard of Deir Yassin.

There was a brother who worked with a doctor in the hospital in al-Seba, named Sabar. The Jews came and shot him in the stomach.

The Jews would come to arrest people, but my father would tell them that those were poor, miserable people, so that they wouldn't arrest them. Later they forced us to leave for Tel Arad. We took everything we had with us from home, together with the grain and the sheep.

When they came to expel us to Tel Arad, the Jews encircled Laqye so that we would not run away. There was a Jewish police station here. I remember that the day we fled, my mother left a pot of food cooking, my father pulled me by my hand, and my uncle, Ahmed, held an iron chain, and my hair got caught in the chain.

They pulled us out by force, forced us onto buses, and shot anyone who resisted. They beat us with clubs and killed women and men near the eastern road. The eastern road is the one that leads to Beersheba from the Hebron junction. There were people who departed without a single item from home. There was a family that left their son at home because they were so afraid, and fled.

Twenty days after we moved to Tel Arad my father died there. He died of grief. And we stayed to sow and reap the land. We suffered terribly just to get some water in Tel Arad. We had to go long distances and to climb hills to search for water. They cut off our water and destroyed our wells. The soldiers would come in with tanks and aim them at us, and the people were afraid. I remember that they would enter our houses at night looking under the young children to see if there were weapons in the houses.

They waged a general war against us. Everything was forbidden: onions, oil, chicken… they did not permit anything, and we had to smuggle things in from the West Bank. But when they caught someone smuggling they would kill him. Even sugar was forbidden. I swear, when I gave birth to my son, Abed al-Rahman, my father went to ask for permission from the officer to bring oil to anoint the child. When people saw the tanks coming closer to the area, they would throw the oil away so that they wouldn't see it. They would even hide the dates in the chicken coops, because it was forbidden.

We lived in Tel Arad for about 25 years. Later they came to Hajj Hassan and said to him: 'What do you think about leaving together with your tribe for Tel Arad?' Hajj Hassan said that he wanted to consult with the tribe. The elders said they didn't want to leave Tel Arad, but the young people said: 'Sheikh Hassan, it is better to return home even if we eat sand there. We work in the city of Rehovot and drive there every day from Tel Arad, which is 50 kilometers from Beersheba, and it is far. We want to be a little closer.' We returned to Laqye only in the 1970s. But my children, Aamneh, Abed al-Rahman, Ahmad, Husan and Maryam were born in Tel Arad.

I wish they would return our lands and houses. The Jews tried to bargain with us over their lands and ours, but we refused. They wanted to pay us one dunam in exchange for a hundred dunams that they received. We did not agree. We want our lands back. There is no justice. Today we buy our lands from the Jews… there is no justice. The government wants territory without people. There is no equality. The Jews are liars. They only want the country. They want to erase us. Today they strangle our communities and villages so that we won't build and expand the villages. We will not be able to fight the Jews. The Jews can expel us and kills us, and we cannot do a thing about it.

My parents hired more than one attorney to return our houses and lands. We have documents and land registry certificates, but the state does not want to return our land to us.

north of the country, later moved westward, and then reached al-Seba. The city surrendered quickly, without war or resistance. The city women would run barefoot, and the blood ran down their legs … and then they expelled the people to the West Bank.
We stayed in al-Laqye because we had land and houses there, and because Gaza was far away from us. The rest went overseas.

Then the mukhtar came and said: 'Stay where you are, give up your land… no harm will be done to those who surrender. If you surrender, we will give you identity cards. Surrender for the sake of your homeland and for the sake of your children.'

Once they brought a woman and put her in a chair in order to take her photograph and give her an identity card. My father came and said to them, 'A woman must not be photographed,' and asked her to get up from the chair. And from then on they started giving women identity cards without photographs. I never had my picture taken except when I needed to so I could go on Hajj [to Mecca]. After they gave us identity cards we stayed in Laqye for three years. In those years there was tremendous anger at the Jews. They came to my father and told him 'move to Tel Arad.' My father said to them, 'I don't want Tel Arad. I want to go to Abdullah [King of Jordan],' and he asked them for permission to leave for Jordan. But Abdullah refused us entry, and we stayed some 40 days on the border. All the people went after my father because he was the leader. But then they started to tell him that he needed to return to his country and to live there. And my father decided to return. When we came back here the officers told my father that he must move to Tel Arad. My father and my brother, Mahmid Abu Khlil, said they didn't want to move to Tel Arad. The army pursued my brother so as to bring him back. They took my father out of the house by force and destroyed the house. The sky was red from the fire and shooting. And all this was to frighten the people. They started beating people and forcing them to take their belongings on their backs. Once, they broke someone's hand and said to him, 'Yalla, pick it up! Pick it up!' They forced him to carry his belongings with a broken hand. And that is how they transferred us from Laqye to Tel Arad.
I remember once they killed 6 people from the al-Shariyya council. Al-Shariyya is near Ashdod, Netivot, near Gaza. The lands belonged to the al-Sana'a tribe. They killed six people so that people would be frightened into leaving.

They burned houses, burned fields, killed men and started to expel people to the streams, and that is how people became afraid and left. My father had a new house with stone facing, and the Jews burned it, and all that remains of it today is two pillars. They also destroyed the palace of Hajj Hassan who fought against the Jews, and expelled him to Gaza. They shot my uncle, Khalil, after he already lost both hands, and there was another one who died while trying to fight. My brother together with Abu al-Walid from Gaza and my uncle, Abed Rabbo, were together in the resistance. My father lost two fingers, but he managed to escape the shooting.

My uncle was the leader of a gang, he built a fortification of sand bags around the palace that they could use to shoot from behind. And they had weapons. And then people told Hajj Hassan, the owner of the palace, to take down the sand bags and disperse the gang and the weapons, because if the Jews came and saw it they would kill him. When my uncle came in the evening and he learned of this, he asked them to leave for Gaza. My mother was their guest and she left together with them. In the morning the Jews came and didn't find a soul in the house. They found a shepherd and killed him. They thought he was my uncle. But later they arrested my uncle, and he sat in prison for three years. They put him in jail with a mad dog.

cooked and made coffee. The women would work the land and harvest it, and would work in weaving and knitting. The women worked harder than the men.

Hajj Amin brought a large sword and placed the Koran on top of it and said, 'Say, 'I swear not to sell the land and not to betray our honor.' And in that way he had each make an oath, one by one. They distributed the leftover food to orphans in Gaza. After they took the oath, they sold the lands anyway. Later Hajj Amin fled, and my father was silent and did not say another word on the matter. Unfortunately they sold the lands and betrayed our honor.

Some effendi [Turkish notable] from Gaza named Ibrahim al-Mufti brought my father a gift. He sent him a taxi loaded with rice, sugar and cloth and asked my father to sign a document for him for the benefit of the Jews. My father refused to sign it and told him to go back to Gaza. There were people who sold lands to the Jews. I know of the first one to sell his tribe's lands to the Jews, according to what I heard. The people of this tribe always would go barefoot, and suddenly they started wearing shoes. Suddenly they had money.

We didn't live long in al-Seba. We lived on the periphery, but we would go to al-Seba to the hospital for example… In al-Seba we had seven houses. Today the houses are located near the main street. Our houses in al-Seba belonged to my father, Hajj Ibrahim, and to Hajj Abed al-Karim. They would go to their houses from time to time as needed, or when they wanted to host other sheikhs or to hold meetings. The women would go there sometimes to cook and bake.
We lived most of the time here, in Laqye. We had houses here, and all our belongings were here.

The Jews came, took our lands by force, and told us that there was nothing left for us here. They closed down the mosque and barred anyone from entering. The Arabs did not have weapons to defend and fight like the Jews did. Later we lived in Laqye for three years, and then they expelled us to Tel Arad.

On the day the Jews conquered al-Seba, my father went there. He wanted to drink water from a faucet near his house, but the Jew who lived there would not let him do so. My father said to him, 'You foreigner, I installed this pipe with my own hands, and I have documents that prove that these houses are ours.' So the foreigner agreed to let my father drink water. How unfortunate that Israel took over this country and would not even let people drink the water from their own houses.

Israel wanted lands without people. The British are the ones who brought the Jews and sold them the land. The Jews would come and inspect the land, and we thought that they were looking for water. We didn't know that they wanted the land. They would come to a particular site, put up tents, and then leave. We would see the markings left by the tens. Only in hindsight we understood that they were planning to conquer the country.

I would hear about the revolt and about the insurgents. In those days of the revolt there was great chaos. The insurgents would come from the mountain, from Hebron, from Jerusalem, but later they became afraid, the revolt ended, and the British returned to al-Seba. The British ruled the country for 35 years, and then they left. On one of the nights we suddenly saw that the Jews entered al-Seba. They started putting people on trucks and sending them to Gaza. After they expelled the people they settled in the area, and told us: 'Go to the mountain. If we find anyone left by 8 o'clock tomorrow, we will kill him.' People started getting on buses and going to Gaza, and there were those who chose to move and live in the desert. The governors of Beersheba, Aref al-Aref and Abed al-Razaq, are the ones who delivered the city into their hands.

The killing and the murders started in the

Interview with
Hajja Rakiyya al-Sana'a
April 2006

There were many British police stations in Palestine, and there were many British soldiers who were without their wives. Not one of them brought their family to live in al-Seba [Beersheba]. In my whole life I never saw a British woman who came to visit Palestine.

The governor was Muslim and the officers were Muslims… At every station there were two or three British and the remainder were Arab officers. The governor was an Arab from Jaffa whose name was Aref al-Aref, and there was another governor who was called Abed a-Razaq. I never met a governor or an officer. It was forbidden for women to be seen by men, but I know about them from my father, who passed away.

All the soldiers and officers were Bedouin. The police officers were Bedouin, and so were the officers and the commander. All of them were Muslim Bedouin fellahin [peasants].

We had a guest room in the house, and Aref al-Aref would come to visit my father. My father would sometimes invite the governors to our home, and that way we would see them. Sometimes they would come to us to recruit young men for the army.

My father was called Hajj Ibrahim al-Sana'a. He was the sheikh of his tribe. Here in the Naqab [Negev] there were about 70 sheikhs. They would come to us to meet at the al-Seba council, and take care of people's requests. My father would arrive riding on horseback from the area near Gaza all the way to the meeting of the sheikhs, which was in al-Seba. Some hour and a half [it took him] on horseback.

There were many people living in al-Seba, but the city was small, not like today. We would get on buses to go to Gaza. I would ride on mule-back and take my young son with me to the doctor in al-Seba. In al-Seba there was a hospital, and most of the doctors were Christians from the al-Mufti and Abu Bseiso families. Until today there are houses in Beersheba, like the house of the al-Shewa family, the al-Azazwe family, the Abu Haniya family, the Abu Bseiso family. Many others lived in al-Seba too. We didn't live long in al-Seba but we let other people use our homes. For example, family members who came to al-Seba for medical treatment – they let them live in our houses, and my father would hold meeting with the sheikhs there.

Under the British our lives were happy. We had a life of comfort, a good life. We reaped and fertilized our crops and worked, we were satisfied. But when the British left Palestine we knew they wanted to transfer her to the Jews. In al-Seba there were some 70 mukhtars [village leaders]. They would come from all over the Naqab in order to meet in al-Seba. When people started selling lands to the Jews, Hajj Amin al-Husseiniyya came to consult with my father on how to prevent the sale of land. They asked people not to sell to the Jews and told them, 'Tomorrow the Zionists will conquer you.' Later, Hajj Amin fled because they wanted to kill him. That meeting took place in al-Shariyya in 1938 at the initiative of my father. Hajj Amin brought all the sheikhs from the Naqab in order to have them swear they would not sell land to the Jews. My father gathered all the Muslim fellahin in order to have them meet Hajj Amin. They came from Jaffa and Nazareth and from Jerusalem, and had a large meal, and the women